

KUR'ÂN'DA "ÂDEM CENNETİ"

Arş. Gör. Ömer KARA (*)

- Mekan Boyutuna İlişkin Tartışmalar -

Giriş

"Kur'ân'da toplam 147 yerde geçen cennet kavramının anlamsal boyutu nedir?" sorusu, Kur'ân genel olarak incelendikten sonra kısaca şu kanaati ortaya çıkaracaktır: Kur'ân'da cennet kavramı üç değişik boyutu ifade etmektedir:

Birincisi, lugatların üzerinde durup net olarak şeklini, şemâilini ve muhtevasını belilyemediği sözlük anlamı "bağ, bahçe"dir. İkincisi, Kur'ân'ın genel hatlarıyla unsurlarını, muhtevasını belirlediği, sünnetin de biraz daha cazip hale getirdiği ve antropomorfist bir yaklaşımla unsurlarını biraz daha belirginleştirdiği ve diğer kaynakların -hadisi bir basamak daha aşarak- daha antropomorfist ve mübalağacı, hatta bazen Kur'ân ve sünnetle bağdaşmayacak bir şekilde hakkında recmen bil'ğayb bir takım şeyler söyledikleri "*Ahret cenneti*"dir. Üçüncüsü ise, Hz. Âdem ile Havva'nın Allah tarafından içerisine girdirildiği, bir müddet iskân ettirilip daha sonra -şeytanın entrikaları ve Âdem'in beşeri yönünün ağır basması neticesinde- indirildikleri mekân, "*Âdem cenneti*"dir.

Kur'ân'da cennet, bu üç tarzda kullanılmaktadır. Ancak bunlardan sözlük ve terim manadaki cennetin kullanımı açık olmasına rağmen üçüncü kullanım Kur'ân'da net bir şekilde ortaya konulmaz. Nasıl ki Kur'ân, "ahret cenneti" için mutlak "cennet" lafzını kullanabiliyorsa "Âdem cenneti" için de aynı ifadeyi kullanmakta ve Âdem'in kıssasının anlatıldığı Kur'ân metinlerinde bu kelime altı defa "cennet" olarak geçmektedir. Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi Kur'ân'ın özel bir isim vermeyip da mücerred "cennet" ifadesiyle bahsettiği, Âdem'in girip de bir müddet sonra çıkarıldığı cenneti ifade etmek için modern kitaplarda "Cennet-i Âdem" gibi tabirlere rastlanmaktadır. Biz de bu cenneti ifade etmek için aynı ismi kullanacağız.

Cennet teriminin Kur'ân'daki anlamsal boyutunu çok kısa verdikten sonra çalışmamızın sınırlarını tesbit etmeye; ayrıca böyle bir konuyu tercih etmedeki amacımızı belirtmeye çalışalım.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arş. Gör.

Yukarıdaki anlatımlarımızdan hareketle asıl konumuzun, "Kur'an'da cennet kelimesinin semantiği" şeklinde olduğu zannedilebilir. Bizim üzerinde duracağımız konu esas itibarıyla bu değildir. Bu husus, olsa olsa anlatacağımız konu için bir zemin teşkil edebilir. Başka bir ifade ile Kur'an'da cennet kelimesinin anlamsal boyutu, esas konumuz için bir giriş niteliğinde olacaktır.

Cennet'in üç anlamsal boyutu olduğuna işaret etmiştik. Bu çalışmamızda üzerinde genişçe duracağımız konu, cennet teriminin üçüncül manası olan "Âdem Cennetidir. Böyle bir başlığın, "Âdem Cennetinin nesi veya neleri konu edilecek?" gibi bir soruyu akla getirecek kadar geniş bir alanı kapsadığı aşikârdır. Bu kapalılığı gidermek için konunun sınırlandırılmasına gitmemiz gerekmektedir.

Araştırmamıza giriş mahiyetinde olan "*Kur'an'da cennet kavramı*" başlığı altında "Cennetin Kur'an'daki anlamsal boyutu ve kullanım şekilleri", özellikle de Âdem cenneti terimi üzerinde duracağız. Bir manada cennet kelimesinin semantiğini yapacağız ve bu, çalışmamızın birinci bölümünü oluşturacaktır.

İkinci ve asıl bölümde ise Kur'an'da ve Sünnette, hakkında net bir açıklama bulunmayan "Âdem Cenneti'nin yeri"nin tesbitine ilişkin tartışmaları anlatıp, bunları kritize etmeğe çalışacağız. Bu meyânda "*Âdem cennetinin mekânsal boyutu*" asıl konumuz olacak ve biz burada bütün detaylarıyla konuyu izahın yanısıra, bu tür gaybi bir meseleye nasıl yaklaşılması gerektiğini de ortaya koyacağız.

Böyle bir konuyu seçmemizin amacını da şöyle özetlemek mümkündür: Cennet teriminin anlam boyutunda Âdem cenneti diye üçüncü bir mananın varlığını ve bu konuda değişik şekilde düşünen tarafların bulunup, görüşleri hususunda katı bir tutuma sahip olduklarını ve bu tavırlarının sakıncalarını ortaya koymanın yanısıra Âdem cenneti'nin yerin tesbit etme hususunda ne Yaratıcı kudret ne de O'nun elçisi tarafından net bir açıklama olmamasına rağmen asırlar boyu tartışılan ve "Şurasıdır." şeklinde kimileri tarafından ipuçlarından yola çıkılarak kesin bir dille yeri tesbit edilen tamamen gaybî bir konuda davranış tarzının nasıl olması gerektiğine değinmektedir.

Bu amaç çerçevesinde konumuzu işlerken asıl kaynağımız Kur'an ve sünnet olacaktır. Bu ikisinin dışında kalan kaynakları fazla geniş tutmadan Cennet konusunu müstakil olarak işleyen İbn Kayyim'in "Hâdîl'l-Ervâh"ı gibi eserler, ayrıca daha özel olarak işlenmiş Âdem ve cennetini konu edinen muasır kitaplar ile tefsirlerimizden bazıları referanslarımız olacaktır.

1- KUR'ÂN'DA CENNET KAVRAMI

Bu bölümde cennet kavramının Kur'an'da gerek şekil gerekse mana boyutlarını ele alacağız. Konunun teorik anlatımı ile Kur'an'daki pratiğini aynı potada eriterek bir bütün halinde vereceğiz.

1- Şekil Açısından Cennet Kavramı

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kur'ân'da 147 yerde geçen cennet kelimesi, şekil açısından çeşitlilik gösterir. Bu lafızların farklılığı, hem kemiyete hem de keyfiyete yansdığından lafız farklılıklarını iki başlık altında inceleyeceğiz.

A) Kemiyet Açısından: Cennet kelimesi, sayısal olarak üç kullanım alanına sahiptir:

a) Tekil (müfred) Kullanım: Kur'ân'da yetmiş yerde "el-cenne" şeklinde tekil (müfred) olarak kullanılır¹. Mesela, "Üdhulu'l-cennete la havfün aleyküm velâ entüm tehzenûn/ Cennete girin, artık sizin için bir korku yoktur..."² âyetindeki cennet lafzı tekil olarak kullanılmıştır.

b) İkili (Tesniye) Kullanım: Sekiz yerde de ikili (tesniye) olarak geçmektedir³ ki buna da "Velimen hafe makâme rabbihi cennetân/ *Ve Rabbinin makamından korkan için iki cennet (cennetân) vardır.*"⁴ âyeti örnektir.

c) Çoğul Kullanım: Çoğul (cem') şeklinde geçtiği yerlerin sayısı altmış dokuzdur⁵. "Ve yüdhiluhüm cennâtin tecri min tahtiha'l-enhâr/ Onları altlarından ırmaklar akan cennet (cennâ)lere girdiririz."⁶ âyetindeki cennet kelimesi gibi.

Cennetin müfred şekli, sözlük manasında "**bağ-bahçe**"yi; terim olarak da "ahiret cennet"ini ifade ediyorsa bu durumda tesniye ve cem' şeklindeki kullanımlarıyla ne kastedilmektedir? Veya birden fazla cennet var da biz mi haberdar değiliz? gibi sorular hatıra gelebilir. Bu gibi sorulara çalışmamızın ilerki sayfalarında cevap aranacaktır.

B) Keyfiyet Açısından: Bu tür kullanımdan cennet kelimesinin terkip olup olmaması durumu ile marife ve nekra olması hallerini kesdediyoruz. Şimdi bu kullanımları verelim:

a) Yalın Olarak Kullanımı: Cennet kelimesi, terkip (taamlama) ve benzeri durumlardan uzak yalın olarak müfred, tesniye ve cem'i (cennet, cennetân, cennât) şekilleriyle kırk yerde⁷ geçmektedir.

1) Müfred şeklinde kullanımları için bkz; Abdülbâki, M.Fuâd, *Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Çağrı Yay., İst., 1987, s.180-181. (Ayetlerin sayısı fazla olduğundan sadece kaynakla yetinmek mecburiyetindediriz)

2) Arâf, 7/46.

3) Tesniye olarak geçen âyetler şunlardır: Sebe, 34/15, 16; Rahmân, 55/46, 54,62; Kehf, 18/32,33.

4) Rahmân, 55/46

5) Abdülbâki, a.g.e., s.181-182.

6) Mücadele, 58/22

7) Bakara, 2/35,111,214, 266; Âl-i İmrân, 3/142, 185; Nisâ, 4/124; Mâide, 5/72; En'âm, 6/99; Arâf, 7/19, 40,43,49; Tevbe, 9/21, 111; Ra'd, 13/4; Nahl, 16/32; İsrâ, 17/91; Kehf, 18/32; Meryem, 19/60 Müminün, 23/19; Şuarâ, 26/57, 90, 134; Sebe, 34/15, 16; Yâsîn, 36/24,26; Ğafir, 40/40; Zuhuruf, 43/70; Muhaimmed, 47/6; Kâf, 50/9, 31; Rahmân, 55/46,54,62; İnsân, 76/12; Nebe, 78/16; Nâzi'ât,79/41; Tekvîr, 81/13;

b) Terkip Halinde Kullanımı: Terkip olma durumu da bir kaç şıkta incelenmektedir:

ba) Muzâfun ileyh olarak Kullanımı: Cennet kelimesi, "**ravdât**" ve "**ve-rese**" kelimelerine bir⁸; "**varak**" kelimesine iki⁹; "mesel kelimesine üç¹⁰; "**as-hâb**" kelimesine de ondört¹¹ yerde muzafun ileyh olmuştur.

bb) Muzâf olarak kullanımı: Bu da iki kısma ayrılır:

bb1) İsme muzâf olması: Bir yerde "**huld**"¹²; İki yerde "**me'vâ**"¹³; on yerde "**na'im**"¹⁴; onbir yerde "**adn**"¹⁵ ve bir yerde de "**firdevs**" kelimesine¹⁶ muzaf olmuştur.

bb2) Zamire muzâf olması: İki yerde tekil muhatap zamiri "**kâf**"^{a17}; bir yerde gaib zamiri "**huve**"^{ye18}; bir yerde çoğul zamiri "**hüm**"^{e19}; bir yerde de "**mü-tekellim yâ**"^{sına20} muzaf olmuştur.

c) Harf-i cerin mecrûru olarak kullanımı: İki yerde "**ilâ**"²¹; iki yerde "**be**"²²; yedi yerde "**min**"²³ ve yirmi yerde "**ti**"²⁴ harf-i cerinin mecruru olmuştur.

d) İsm-i İşâretin muşârun ileyhi olarak kullanımı: Sadece iki yerde "**til-ke**"²⁵ ismi işâretinin muşârun ileyhi olarak zikredilmiştir.

8) Şuarâ, 26/85; Şûrâ, 42/22.

9) Arâf, 7/22; Tâhâ, 20/121.

10) Bakara, 2/265; Ra'd, 13/35; Muhammed, 47/15.

11) Bakara, 2/82; Arâf, 7/42,43,44,46,50; Yûnus, 10/26; Hüd, 11/23; Furkân, 25/24; Yâsîn, 36/55; Ahkâf, 46/14, 16; Haşr, 59/20; Kalem, 68/17.

12) Furkân, 25/15.

13) Secde, 32/19; Necm, 53/15.

14) Saide, 5/65; Yûnus, 10/9; Hac, 22/56; Şuarâ, 26/85; Lukmân, 31/8; Meâric,70/38; Saffât, 37/43; Tûr, 52/17; Vâkı'a, 56/12; Kalem, 68/34.

15) Tevbe,9/72; Rad, 13/23; Nahl, 16/31; Kehf; 18/31 Meryem, 19/61; Tâhâ, 20/76; Fâtur, 35/33; Sad, 38/50; Gafir, 40/8; Saff;61/12; Beyyine, 98/8.

16) Kehf, 18/107.

17) Kehf, 18/39, 40.

18) Kehf, 18/35.

19) Sebe, 34/16.

20) Fecr, 89/30.

21) Bakara, 2/221; Zümer, 39/73.

22) Sebe, 34/16; Fussilet, 41/30.

23) Arâf; 7/27; Kehf; 18/40; Taha, 20/117; Şuara, 26/58; Zümer, 39/74; Duhan, 44/25.

24) Tevbe, 9/72; Yûnus, 10/9; Hüd, 11/108; Hicr, 15/45; Hac, 22/56; Şuarâ, 26/147; Saffât, 37/43; Şûrâ, 42/7; Duhân, 44/52; Zâriyyât, 11/15; Tûr, 52/17; Kamer, 54/54; Câmia, 56/12; Saff, 61/12; Tahrim, 66/11; Kalem, 68/34; Hâkka, 69/22;Meâric, 70/35; Müddessir, 74/40; Gâşiye, 88/10.

25) Meryem, 19/63; Zuhruf; 43/72.

e) **Te'kid edatı ile kullanımı:** Bir yerde "**kiltâ**"²⁶ ile beraber kullanılmıştır.

f) **Sıfatın mevsufu olarak kullanımı:** Cennet kelimesi, mevsuf olarak otuzaltı yerde (*cennetin arzuhâ/cennetün ye'külü minhâ/cennetin âliye/cennâtin tecrî*) şekilleriyle geçmektedir²⁷.

g) **Marife olarak kullanımı:** Kur'ân'da cennet kelimesi, iki şekilde marife olmuştur:

ga) **"el takısı" ile marife olması:** Toplam ellidört yerde "**el**" ile marifeli kullanılmıştır. Bunlardan elli bir tanesi, müfred marife (*el-cenne*)²⁸; iki tanesi tesniye marife (*el-cenneteyni*)²⁹; bir tanesinde cem'i marife (*el-cennât*)³⁰ dir.

gb) **İzafetle marife olması:** Yirmi dokuz yerde izafetle marife olmuştur. Bunlardan sekiz tanesi müfred marife (*cennetî, cenntehu, cenneteke, cennetül-me'vâ, cennetu'n-naîm, cennetu'l-huld*)³¹; bir tanesi tesniye marife (*bi cenneteyhim*)³²; geri kalan yirmi tanesi cem'i marife (*cennâtu'l-firdevs, cennâtu adn, cennâtu'n-naîm*)³³ dir.

h) **Nekra Olarak Kullanımı:** Cennet kelimesi, nekra olarak altmış üç yerde geçmektedir. Bunlardan on'u müfred³⁴; beşi tesniye³⁵; kırk sekizi³⁶ cem'idir.

26) Kehf 18/33.

27) Bakara, 2/25; Â-i İmrân, 3/15, 133, 136,195,198; Nisâ, 4/3,57, 122; Mâide, 5/12, 65, 85,119; Enâm, 6/141; Tevbe, 9/72, 89, 100; İbrâhim, 14/23; Hac, 22/14, 23; Furkân, 25/8, 10; Muhammed, 47/12; Fetih, 48/5,17; Hâdid, 57/12, 21; Mücâdele, 58/22; Saff, 61/12; Te-gâbun, 64/9; Talak, 65/11; Tahrim, 66/8; Hâkka, 69/22; Müddessir, 74/40; Burûc, 85/11; Gâşiye, 88/10.

28) Bakara, 2/35, 82, 115, 214, 221; Â-i İmrân, 3/142, 185; Nisâ, 4/124; Mâide, 5/72; Arâf, 7/19, 22, 27, 42, 43, 44,46, 469, 50; Tevbe, 9/111; Yûnus, 10/26; Hûd, 11/23, 108; Rad, 13/35; Nahl, 16/32; Meryem, 19/60, 63; Tâhâ, 20/117, 121; Furkân, 25/5, 24; Şuarâ, 26/90; Ankebût, 29/58; Yâsîn, 36/26, 55; Zümer, 39/73, 74; Gafir, 40/40; Fussilet, 41/30; Şuarâ, 42/7; Zuhruf, 43/72; Ahkâf, 46/14,16; Muhammed, 47/6, 15; Kâf, 50/31; Haşr, 59/20; Tahrim, 66/11; Kalem, 68/17; Tekvîr, 81/13.

29) Kehf, 18/33; Rahmân, 55/54.

30) Şurâ, 42/22.

31) Furkân, 25/15; Şuarâ, 26/85; Necm, 53/15; Kehf, 18/35, 39, 40; Vâkıa, 56/89/30.

32) Sebe, 34/16.

33) Mâide 5/65; Tevbe, 9/72; Yûnus, 10/9; Rad, 13/23; Nahl, 16/31; Kehf, 18/31, 107; Meryem, 19/61; Tâhâ, 20/76; Hac, 22/56; Lokmân, 31/8; Secde, 32/19; Fâtr, 35/33; Saffât, 37/43; Sad, 38/50; Gafir, 40/8; Vâkıa, 56/12; Saf, 61/12; Kalem, 68/34; Beyyine, 98/8.

34) Bakara, 2/265; 266; Â-i İmrân, 3/133; İsrâ, 17/91; Furkân, 21/8; Hadid, 57/21; Hâkka, 69/22; Meâric, 70/ 38; İnsân, 76/12; Gâşiye, 88/10.

35) Sebe, 34/15, 16; Rahmân, 55/46, 62; Kehf, 18/32.

36) Bakara, 2/25; Â-i İmrân, 3/15, 136, 195, 198; Nisâ, 4/13, 57,122; Mâide, 5/12, 85, 119; Enâm, 6/99, 141; Tevbe, 9/21, 72, 89, 10; Rad, 13/4; İbrâhim, 14/23; Hicr, 15/45; Hac, 22/14, 23; Muminûn, 23/19; Furkân, 25/10; Şuarâ, 26/57, 134, 147; Yâsîn, 36/34; Duhân, 44/25, 52; Muhammed, 47/12; Fetih, 48/5, 17; Kâf, 50/9; Rahmân, 55/46; Kalem, 68/17; Meâric, 70/35; Nebe, 78/16;

2) Mana Açısından Cennet

Cennet teriminin mana itibarıyla Kur'an'da üç şekilde kullanıldığını daha önce zikretmiştik. Bu kullanımlardan birincisi, lugat manasında "bağ, bahçe"; ikincisi, ıstılahî manada "**Müminlerin kıyamet sonrası mükâfat olarak girecekleri cennetü'l-huld**"; üçüncüsü ise "**Hız. Âdem ile Havva'nın bir müddet iskân ettirilip sonra çıkarıldıkları mekân**"dır. Şimdi biz bu üç kullanım şeklini lugatlar ve sair kaynaklar yardımıyla sağlam bir zemine oturtuktan sonra Kur'an'daki kullanımını ele alacağız.

A) Luğavî Manada Kullanımı

Cennet kelimesi luğavî olarak Kur'an'da 25 yerde kullanılmaktadır³⁷. Bu âyetlerin üçünde "**cennâtin min a'nâbin/ üzüm bahçeleri**"; dördünde "**cennâtin min nahîlin ve a'nâbin/üzüm ve hurma bahçeleri**" şeklinde diğerlerinde mutlak olarak "**cennet-cennât**" şeklinde geçmektedir³⁸.

Kur'an'da luğavî kullanım yerlerini ve sayısını verdiğimiz bu cennet kelimesinin sözlük olarak ne manaya geldiğini vermeden önce sarf açısından meseleye bir bakalım.

"Cennet" kelimesi sarf açısından iki şekilde değerlendirilmektedir:

a) Cennet "**setr,örtmek ve gizlemek**" manasını ifade eden "**Cenne, yecünnü (yecennü), cennen, cinnen**"³⁹ fiilinin "mastar binâî merresi"⁴⁰ dir⁴¹. Çoğulu "**cennât**" şeklinde gelir.

b) "**Cenne**" fiilinden türemiş olmakla beraber mastar değil, isimdir⁴². Bunun cemisi de "**cinân**" olarak gelir⁴³.

Cehennem kelimesinin aksine hem müfred hem de tesniye olarak kullanılan cennet kelimesi iki şekilde cemilendirilmektedir:

37) Bakara, 2/265, 266; Enâm, 6/99, 141; Ra'd, 13/4; İsrâ, 17/91; Kehf, 18/32, 33, 35, 39, 40; Müminün, 23/19; Furkân, 25/8; Şuarâ, 26/57, 134, 147; Sebe, 34/15, 16; Yâsîn, 36/34; Duhân, 44/25; Kâf, 50/9; Rahmân, 55/46; Kalem, 68/17; Meâric, 70/35; Nebe, 78/16.

38) Abdülbakî, a.g.e., 180-182.

39) İbn Mânzûr, Lisânu'l-Arab, 13/100; Ebu Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, I/109; Ragıp el-İsfehânî, *el-Müfredât Fi Garibi'l-Kur'an* s.138; Firtüzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, IV/300; *İslâm Ansk.*, M.E.B. Yay., (M.E.İ.A.), Cennet Mad., III/102; Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, "Cennet" Mad., VII/s. 374.

40) "Mastar binâî Merre", "Fa'leten ve Nasreten" vezninde bir mastar tipi olup "işin bir defa vuku bulduğunu" ifade eder. Buna göre cennet kelimesi, "bir kere örtmek" manasına gelir.

41) İbn Manzûr, a.g.e., 13/100; Alûsî, *Ruhu'l-Meâni*, I/20 I-202; Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I/240-241; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I/140; Zamahşeri, *Keşşâf*, I257; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I/37.

42) T.D.V.İ.A., VII/ 374.

43) İbn Manzûr, a.g.e., 13/100; Firtüzâbâdî, a.g.e., IV/300.

1) Çokluğu ifade eden "**cemi teksîr**"⁴⁴ vezninde "cinân (**fiâl**)" olarak kullanılmasıdır⁴⁵. Bu şekildeki kullanım bir taraftan İbn Abbâs hadisesinde zikredilen yedi cenneti, diğer taraftan da bu cennetlerin -amel sahiplerinin derecelerine göre ayarlanmış- makam ve mertebelerini içine alan kompleks yapıyı anlatır.

2) Azlığı ifade eden "**cem-i müennes-i salim**"⁴⁶ vezninde "**cennât**" şeklinde kullanılmasıdır⁴⁷. Bu tür kullanımın dayanağı, İbn Abbâs'tan nakledilen şu rivayettir: "Cennetler yedi çeşittir: Firdevs, Adn, Naîm, Huld, Me'vâ, Dâru's-Selâm, İliyyûn. "Cennetlerinin sayısının yedide dondurulduğunu ifade etmesi açısından "**cinân**" cemisinin kullanıldığını görmekteyiz.

Kur'ân'da sadece "**cennât**" şeklinde çoğul kullanılırken⁴⁸ Hadis'de hem "cennât" hem de "cinân" şeklindeki kullanımlara rastlamak mümkündür⁴⁹.

Cennet, kelimesi lugavi olarak çeşitli şekillerde manalandırılmıştır. Luğavi tarifinde dilcilerin ve müfessirlerin farklı yaklaşımları neticesinde zengin bir tarif kümesi ortaya çıkmıştır. Bunlardan başlıcalarını şöyle verebilir:

1) Cennet, mücerred olarak "bağ, bahçe ve bostan" demektir⁵⁰. **2)** Gölge ve sık ağaçları barındıran bağ, bahçe gibi mekanlardır⁵¹, **3)** Sadece hurma ağaçlarının bulunduğu bahçeye verilen isimdir⁵² **4)** Hurma ve diğer ağaçları ihtiva eden yerlerdir⁵³. **5)** Hurma ve üzüm ağaçlarının bulunduğu mekândır. Ebû Alî, "**et-Tezkire**" adlı eserinde bu hususa işaret ederek: "*Arabın kelimasında cennet, ancak hurma ve üzüm ağaçlarının bulunduğu yerdir. Bu iki meyvenin dışındaki ağaçların var olduğu mekan ise cennet değil, bahçedir.*" der⁵⁴. **6)** Dal ve yapraklarının sıklığı sebebiyle tıpkı bir örtü gibi zemini örterek gölgeleyen meyveli ve meyvesiz tüm ağaçlara cennet denilmektedir⁵⁵.

44) "Cemi Kesret", ikiden fazla topluluğu anlatan bir çoğul şeklidir ve "kesret" ifade eder. (Dakr, Abdülğani, Mu'cem, s.132).

45) Alûsî, Rûh, I/201-202.

46) "Cem-i müennes-i Salim", Arapça'da "elif" ve "te" harfleri getirilerek yapılan çoğullardır. (Dakr, Abdülğani, Mu'cem, s.128).

47) Beydâvî, a.g.e., I/37.

48) Abdülbâkî, a.g.e., s.181-182.

49) Wensink, a.g.e., I/379.

50) Taberi, a.g.e., I/170; Alûsî, a.g.e., I/201-202.

51) Beydâvî, a.g.e., I/37; Ebû Hayyân, a.g.e., I/109.

52) İbn Manzûr, a.g.e., 13/100.

53) İbn Manzûr, a.g.e., 13/100; Ebu Hayyân, a.g.e., I109; Firuzâbâdî, a.g.e., IV/300; Alûsî, a.g.e., I/201-202; M.E.İ.A., III/102.

54) İbn Manzûr, a.g.e., 13/100.

55) İbn Manûr, a.g.e., 13/100; Ragıb, a.g.e., s. 138; Razî, a.g.e., I/ 140; Zamahşeri, a.g.e., I/256; Beydâvî, a.g.e., I/37; Alûsî, a.g.e., I/202.

Dikkat edilirse Cennet'in bu tarifinde "**mekân**" yerine "**O'nun muhtevası**" kastedilmektedir. Cennet lafzının sadece ağaçlara hasredilmesi konusuna, cennet ifadesinden "uzun hurma ağaçları" manasının kastedildiği şair A'şâ'nın şu beyti delil getirilmektedir⁵⁶:

Ke'enne ayneyfi garbi mukatteleten

Mine"n-nevâclihî tuskâ cenneten suhken.

Aynı zamanda Taberî'nin: "Allah Teâlâ, cennet ifadesi ile mekânı değil; aslında cennetin içindeki ağaçları, meyveleri ve ekili-dikili şeyleri kassetmiştir." şeklindeki beyânı da bu görüşü teyit etmektedir⁵⁷.

Cennet kelimesinin de kendisinden türediği "**cenne**" fiilinin kök manasında "**setr-örtme**" anlamı bulunmasından ötürü bu fiilin tüm türevlerinde ayrı şeylere isim olmalarına rağmen bu kök manayı görmek mümkündür⁵⁸. Bu tezin doğruluğunun anlaşılması için örnek kabilinden bir kaç müştak kelimeyi zikretmek yerinde olacaktır: "**Cin**", "herekese görünmeyen gizli yaratık"; "**cinnet**", "Aklın örtülmesi"; "cen", "görülen eşyanın bakıştan gizlenmesi"⁵⁹ "cenin", "ana rahminde saklı bulunan çocuk"⁶⁰ "**micenne**" ve "**cünne**", "insanın düşmanından korunmak için arkasına gizlendiği nesne"⁶¹ Dikkat edilirse kelime her ne kadar başka başka nesnelere isim oluyorsa da türediği aslın kök manasından tamamen kopmamakta, bu manayı herhalükârda kendisinde taşımaktadır. İşte tıpkı bu kelimeler gibi "**cennet**" kelimesi de, kendi fiilindeki "saklı olmak, örtmek" kök manasını barındırarak "**dünyada iken eşsiz nimetleri insanlardan gizleyen bir yer**"⁶² veyâ "**sık dal ve yapraklarıyla bir örtü gibi zemini örten mekân**"⁶³ manalarını ifade etmektedir.

Ebed saadet ve sayısız nimetin bir ifadesi olan bu mekânın, "cennet" diye isimlendirilmesi hususunda alimler, çeşitli sebebler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan üç tanesini zikrederim:

a) Allah Teâlâ'nın: "yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne gözler aydınlatıcı nimetlerin saklandığını kimse bilemez."⁶⁴ âyetinde ifadesini bulduğu gibi cennetin bu

56) Alûsî, a.g.e., I/202; Ragıp, a.g.e., s. 138; İbn Manzûr, a.g.e., 13/99. (Beytin sahibini, Alûsî, "A'şâ" olarak verirken İbn Manzûr "Zühey'r" olarak vermektedir. *Kamus* sahibi ise "kavl-i şair" diyerek şairin ismini zikretmemiştir.)

57) Taberî, a.g.e., I/176.

58) Ebu Hayyân, a.g.e., I/109; Elmalılı, a.g.e., I/240-241.

59) Ebu Hayyân, a.g.e., I/109; Elmalılı, a.g.e., I/140-241.

60) Ebu Hayyân Bahr, I/109; Mu'cemul-Vasit, komusyon, Cenin mad., s. 149

61) İbn Manzûr, a.g.e., 13/94 (Daha fazla örnek için Lisân'l-Arab'dan "Cenne" maddesine bakılabilir.)

62) Alûsî, Ruh, I/201-202.

63) Beydâvî, a.g.e., I/37; Ebu Hayyân, a.g.e., I/09.

64) Secde, 32/17.

ismi almasının sebebi, dünyada iken insanoğlu için hazırlanan eşsiz ve sayısız nimetlerini gizli tutmasıdır⁶⁵.

b) "...Cennetindeki bu rızık onlara o dediklerine benzer verilmiştir."⁶⁶ âyetinden yola çıkarak o "refah yurdu"nun "cennet" diye isimlendirilmesini, O mekanın genel görünümüyle dünya bahçelerine, meyvelerinin de dünya meyvalarına benzemesine bağlamışlardır⁶⁷.

c) Dallarının ve yapraklarının sık olmasından dolayı çok gölge yapıp zeminini örten bir örtü olarak değerlendirilmesi de, cennetin bu ismi almasına sebep olarak gösterilmiştir⁶⁸.

Cennet teriminin lügavî açıdan nasıl kullanıldığını geniş bir şekilde ortaya koyduktan sonra Kur'ân'daki kullanımları ile irtibatını sağlayıp lügavî manayla ilgili verdiğimiz görüşleri de kritize ederek Cennet lafzının lügavî manasını daha kesin hatlarla netleştirmeğe çalışalım.

"Lügavî manada cennet, sadece hurma ağacının veya hurma ve üzüm ağaçlarının bulunduğu mekandır." şeklindeki iki görüş, tutarlı görünmektedir. Şayet mutlak olarak "cennet" kelimesi, hurma veya hurma-üzüm bahçesini ifade ediyorsa Kur'ân'da ne diye bu lafızdan sonra açıklama mahiyetinde "üzüm" ve "nahl" kelimeleri zikredilsin?

Ayrıca "cennet'in sadece içindeki ağaçlara hasrı" ise uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Çünkü Araçlar arasında yaygın görüş, cennetin bir mekan olmasıdır ki bütün görüşlerin de müşterek olduğu nokta, "**mekan olmak**"tır. Ayrılık ise muhtevadadır. Üstelik delil olarak sadece A'sâ'nın beyti mevcuttur.

Bu açıklamalardan yola çıkarak cennet için en veciz ve güzel lügavî tarifi "**içinde çeşitli ağaçları barındıran bahçedir.**" şeklinde olduğunu söyleyebiliriz.

B) Terim Manasında Kullanımı

Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi istilâhi manada kısaca "ahiret cenneti"ni ifade eden cennet, haddizatında kompleks bir yapıyı arzettiğinden, ayrıca bir sistem olarak muhtevası geniş olduğundan ve cennetin çeşitli yönleri dikkate alınarak tanımlama yoluna gidildiğinden kendisi için yapılan tarifler de büyük bir çeşitlilik arz etmektedir. Ancak biz bu tariflerden seçtiğimiz bir kaç tanesini vereceğiz. Cennet;

65) Beydâvî, a.g.e., I/37; T.D.V.I.A., VII/ 374.

66) Bakara, 2/25.

67) T.D.V.I.A., VII/374.

68) İbn Manzur, a.g.e., 13/100; Razi, a.g.e., I/140; Zamanşeri, a.g.e., 1256.

a) İçinde bir takım cennetleri ve bizim için gayb sınıfına giren nimetleri bulunduran sevâb yeridir⁶⁹. b) Ahirette nimet diyarına verilen isimdir⁷⁰. c) İçine girilmeden görülemeyen, gizli ve çok değerli bağ ve bahçelerin tümünü kapsayan ahiret vatanına, sevab evine denir⁷¹. d) Mümin ve muttakiler için hazırlanmış olan ferah ve huzur yerinin adıdır⁷². e) Hiçbir gözün görmediği hiç bir kulağın duymadığı ve hiç bir kalbin hissetmediği sayısız nimetlerin bulunduğu mekandır⁷³.

Kaynaklardan aldığımız bu tarifleri cemederek ayrıca Kur'an âyetlerinden de faydalanarak cennet için şöyle genel bir tanım yapabiliriz: "Cennet; gerek kendisi gerekse içindeki nimetleri bizim idrakimiz dışında kalan,⁷⁴ hem firdevs, adn gibi cennetleri hem de bu cennetlerin kendi içlerindeki mertebe ve bölümleriyle büyük kompleks bir yapı arzeden, Allah Teâlâ'nın mümin-muttakî kulları için hazırladığı, içinde insanın istediği her şeye ulaşacağı ferah-huzur yerine, kurtuluş evine, ahiret yurduna verilen isimdir.

Yaptığımız bu tariftten sonra cennet lafzının terim manasında cennet, Kur'an'da 116 yerde zikredilmektedir. Bunlardan 56 tanesi müfred⁷⁵, 3 tanesi tesniye⁷⁶, 57 tanesi de cemî⁷⁷ olarak kullanılmıştır. Hadislerde de terim manası ağırlıktadır. Cennet, müfred olarak zikredildiğinde bir bütün olarak cennet kastedilmekte, tesniye ve cemî olarak zikredildiğinde ise cennetin çeşitleri (yedi cennet) veya bölümleri anlatılmak istenmektedir.

69) Razi, a.g.e., I/140; Zamahşerî, a.g.e., I/256; Beydâvi, a.g.e., I/37; Alûsî, a.g.e., I202.

70) İbn Manzur, a.g.e., 13/100; M.E.İ.A., III/102.

71) Elmalılı, a.g.e., I/240-241.

72) M.E.İ.A., III/ 102.

73) Hadislerden derlediğimiz bu tarif için şu hadis kaynaklarına bkz. *Buhârî*, Bedu'l-halk, 8; Tefsir, Sure, 32; Tevhid, 35, *Müslim*, İmân, 312; Cennet, 2-5; *Tirmizî*, Tefsir, Sure, 32/2; 56/1; *İbn Mâce*, Zühd, 39; *Ahmet b. Hanbel*, 2/313, 370, 407, 416, 438, 462, 495, 506; 5/334; *Dâriî*, Rükak, 98, 105.

74) Secde, 32/17.

75) Bakara, 2/82, 111, 214, 221, Âl-i İmrân, 3/133, 142, 185; Nisâ, 4/124; Mâide, 5/72; A'râf, 7/4042, 43, 44, 46, 49, 50; Tevbe, 9/111; Yûnus, 10/26; Hûd, 11/23, 108; Ra'd 13/35; Nahl, 16/32; Meryem, 19/60, 63; Furkân, 25/15, 24; Şuâra, 26/85, 90; Ankebut, 29/58; Yâsîn, 36/26, 55; Zümer, 39/73, 74; Ğafir, 40/40; Fussilet, 41/30; Şûrâ 42/7; Zuhuf, 43/70, 72; Ahkâf, 46/14, 16; Muhammed, 47/6, 15; Kâf, 50/31; Necm, 53/15; Vâkua, 56/89; Hadid, 57/21; Haşr, 59/20; Tahrîm, 66/11; Hâkka, 69/22; Meâric, 70/38; İnsân, 76/12; Nâziât, 79/41; Tekvîr, 81/13; Gâşiye, 88/10; Fecri, 89/30

76) Rahmân, 55/46, 54, 62.

77) Bakara, 2/25, Âl-i İmrân , 3/15, 136, 195, 198; Nisâ, 4/13, 57, 122; Mâide, 5/12, 65, 85, 119, 72, 89, 100; Yûnus, 10/9; Ra'd, 13/23; İbrâhim, 14/23; Hicr, 15/45; Nahl, 16/31; Kehf, 18/31, 107; Meryem, 19/61; Tâhâ, 20/76; Hac, 22/14, 23, 56; Furkân, 25/10; Lukman, 31/8; Secde, 32/19; Fâtr, 35/33; Saffat, 37/43; Sad, 38/50; Ğafir, 40/8; Şura, 42/22; Duhan 44/52; Muhammed, 47/9; Talak, 65/11; Tahrîm, 66/8; Kalem, 68/24; Meâric, 70/35; Müddessir, 74/40; Burtic, 85/11; Beyyine, 98/8.

C) "Âdem Cenneti" Manasında Cennet

a) "Âdem Cenneti" Kavramı ve İsimlendirme Problemi

Cennet terimine, Kur'an'la bağlantı kurulmadan incelendiği zaman sadece sözlük ve istilâh olarak iki tür mana yüklendiğini görürüz. Biri, bağ bahçe, diğeri de ahiret cennetidir. Kur'an çerçevesinde meseleye inilince Kur'an'ın bu iki mananın yanısıra cennet meselesine yeni, isimsiz bir muhteva eklediğini müşahede ederiz. Bir takım yerlerde mutlak olarak "cennet" ifadesini kullanmakla beraber buradan ne sözlük manada "bahçe"yi, ne de terim manada "cennetü'l-huld"u kasdetmektedir. Tamamen bu ikisinin dışında yepyeni bir cennet türü ortaya koyar ki bu yeni cennet, varlık itibarıyla mevcudiyeti kesin olup varlığının başlangıcı insanın yaratılışına kadar uzanmakla beraber terimleşmesi, Kur'an'ın nuzulünden sonraki zaman dilimlerine aittir. Meseleyi biraz daha açalım. Kavramın tam bir şekilde isimlendirilmesi Kur'an tarafından yapılamaz. O sadece "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun." ayetindeki gibi mutlak "cennet" ibaresini kullanır. Problem burada başlar. Acaba Âdem'in girdiği bu cennet neresidir? Müminlerin kıyamet kopması sonunda girecekleri ahiret cenneti mi? Veya Allah'ın sadece Âdem ve hanımı Havvâ'yı içerisinde bir müddet yaşatıp imtihana tabi tutmak için sonradan yarattığı ve ihtiyaç sonrası yok ettiği yeni bir cennet mi? Âdem'in girdiği cennetin normal bir dünya cenneti olduğuna dair bir açıklık yoktur. Bildiğimiz ahiret cenneti olarak düşünmek ise, Cennet'e girişin kıyamet koptuktan sonra olacağı şeklindeki inancımıza dolayısıyla yine naslara ters düşer. Bu durumda bu ikisinin dışında başka bir yeri anlatmaktadır: Dünya yaratılıp Âdem'in oradan indirilmesi arasındaki zaman diliminde bir mekân mı? Yoksa zaman mefhumunun felç olduğu andan itibaren insanın karşılaşacağı başka bir makam mı? Belki başka bir yer... Acaba bu makam, sonuçta dünya bahçesi veya ahiret cenneti terimlerinden her hangi birisiyle örtüşür mü orası da şu an meçhul...

Muhteva olarak sunduğu ve diğer manalardan farklı olarak Âdem kıssasını anlatan pasajların muhtelif yerlerinde kullandığı bu cennetin isimlendirilmesi meselesi, İslam alimlerine nasib olmuştur. Her müsemmanın ifade edilmesini ve tanınmasını kolaylaştırmanın en kolay yolu isimlendirme olduğundan, var olan bu müsemma'ya isim konma zarureti ortaya çıkmıştır. Bu cennete bu ismi kimin verdiğini ve ismin verilmesinin hangi zaman dilimine rastladığını bulmak oldukça zordur. Başlangıçtan zamanımıza kadar-hatta şu anda bile-- bu cenneti ifade etmek için "**Âdem'in içerisinde iskân ettiği yer**", "**Âdem ve Havvâ'nın girip daha sonra çıkarıldıkları yer**" gibi ayetlerin muhtevasından alınan uzunca bir isimlendirme tercih edilmiştir. Bu bağlamda 751 tarihinde vefat eden İbn Kayyim, bu cenneti anlattığı ve yerinin neresi olduğu meselesini tartıştığı konunun başlığını "**Âdem'in iskân ettirilip sonra da indirildiği cennet...**" şeklinde atmıştır. İbn Kayyim'in *Hâdî'si*; genelde cennet hakkında en derli toplu bir eser olduğunu, özel-

de ise "Âdem cenneti" şeklinde terimleşmediğini söyleyebiliriz. Yine 774 yıllarında vefat eden İbn Kesir, hatta Neccâr gibi muasır Arap kıssa yazarları da aynı ifadeyi kullanmışlardır. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki zamanımıza kadar iki kelimeden müteşekkil olarak "**Âdem Cenneti**" şeklinde bir isimlendirmeye araştırmalarımız neticesinde ulaşamadık. Şu anda Türkçe olan kelimelerimiz tarafından Âdem ile ilgili yapılan eserlerde de uzun isme rastlamaktayız. Daha daraltılmış şekliyle İslam Ansiklopedisinde "**Âdem**" maddesini yazan Süleyman Hayri Bolay'ın kullandığı "Âdem'in konulduğu cennet" ifadesini görmekteyiz. Bu cennetin "Âdem cenneti" olarak net bir şekilde isimlendirilişi, Âdem kıssasını işleyen M. Sait Şimşek'in "**Kur'ân Kıssalarına Giriş**" adlı eserinde geçmektedir. Biz de aynı ismi tercih edeceğiz.

b) Âdem Cenneti Kavramını Kur'ân Yardımıyla Anlamlandırma

Kur'ân'da cennet terimi 6 yerde de, "Hz. Âdem ile Havva'nın bir müddet iskân ettirilip sonra çıkartıldıkları yer", kısaca "Âdem Cenneti" olarak geçmektedir⁷⁸.

Âdem kıssasının ilk defa anlatıldığı Bakara suresinin başlarında Kur'ân, Âdem'in yaratılıp meleklerin kendisine secde edilmesi hadiselerinden sonra zevcesiyle birlikte cennete girmelerini Allah'ın emretmesiyle⁷⁹ Âdem cenneti fikri ilk defa su yüzüne çıkar. Yalnız Kur'ân'da cennete girmek gibi soyut bir ifade kullanılır. Nereden girildiği ve girilen mekanın neresi olduğu tamamen kapalıdır: "Sen ve eşin cennette oturun." Bakara suresinde geçen bu ifadelerin bir benzerini Araf 19. âyette anlatırken diğer taraftan cennet teriminin sonrasında çok açık ve teferruatlı olmamakla birlikte bu cennetin özellikleri anlatılmaktadır. Giriş anlatılmakla birlikte girişin nasıllığı, nereden nereye girildiği, iskan sonrası yasak ağaçtan yiyişe kadar ki zaman hakkında Kur'ân'da bir açıklama bulmak mümkün değildir. Ayetlerden hadiseyi takip edelim:

"Dedik ki: "Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun, ondan dilediğiniz yerde bol bol yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."⁸⁰

Ayetlerde bir cennetten bahsedilmekte ve bu cennette ayetten anlaşıldığına göre bol meyve ve yemiş türü; ayrıca ismi zikredilmeyen bir yasak ağaç bulunmaktadır. Ayrıca bu cennet için başka bir ayette "**acıkmamanın, çıplak kalmanın, susuzluk ve sıcaklık sıkıntısı çekmenin söz konusu olmadığı**"⁸¹ şeklinde bir vasıflama ile karşılaşmaktayız. Ayetlerde "Âdem Cenneti"yle ilgili vasıflamalar, sa-

78) Bakara, 2/35; Araf, 7619, 22, 27; Tâhâ, 20/117, 121.

79) Bakara, 2/35 (Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun.).

80) Bakara, 2/35; Araf, 7/19.

81) Tâhâ, 20/120.

dece bu kadardır. "Hangi yemişler, meyveler vardı, yasaklanan ağaç neydi? Başka hangi nimetler mevcuttu?" sorularını Kur'ân cevapsız bırakmaktadır.

Cennete girdikten sonra bütün nimetlerinden faydalanmaları, ancak bir ağaca yaklaşmamaları kendilerine emredilmişti. Bu Âdem'in imtihana tabi tutulması safhasıydı. İmtihan, "Şu ağaca yaklaşmayın!" emriyle başlatılır, devreye yalan destekli vesveseleriyle şeytan girer. O'nun uzun bir uğraşından sonra Âdem ve Havvâ imtihanı kaybeder, Rabblerine âsî olurlar. Bu günah, teferruatı bizim için gayb perdesi arkasına gizlenen cennet yaşantısı için bir dönüm noktasıdır. "**İnin**" emri gelir, cenneti terkeder, yeryüzüne inerler.

Daha önce söylediğimiz gibi Kur'ân'da cennet hayatı ile ilgili hiç bir teferruata yer verilmez. Yalnız ağacın yasaklanmasından sonra şeytanın yalanları, vesveseleri iki yerde zikredilir. Şeytan şu yalanları uydurur: "Rabbimiz size melek olursunuz veya ebedi kalanlardan olursunuz diye sizi bu ağaçtan menetti, başka bir sebepten değil"⁸², "Ey Âdem, sana ebedilik ağacını ve eskimeyen bir saltanatı göstereyim mi?"⁸³ Şeytan başka şeyler uydurdu mu onu bilmiyoruz. İmtihanın kaybedildiği o suçluluk anını Kur'ân şöyle anlatır: "Ağacın meyvelerini yedikten sonra çirkin yerleri göründü ve cennet yapraklarından üst üste yamayıp üzerlerine örtmeğe başladılar"⁸⁴ Ve pişmanlık: "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyana uğrayanlardan oluruz."⁸⁵ Sonra da tevbe ... "Âdem Rabbinden bir takım kelimeler aldı (tevbe etti), Rabbi de tevbesini kabul etti."⁸⁶ Ve nihayet "inin" emri gelir: "Hepiniz oradan inin."⁸⁷ Âdem'in cennet ile ilişkisi "iniş"le bitmektedir. Yalnız tevbe sonrası inişe kadarki zamanda nelerin meydana geldiği, inişin nereden nereye olduğu nasıl gerçekleştiği de karanlıktır.

Ayrıca dikkat edilirse Âdem'in girdiği cennetin nerede olduğuna, bu cennetin yerde, semada veya başka bir mekanda bulunduğu dair de âyetlerde bir açıklık yoktur.

Sonuç olarak Kur'ân'ın Âdem Cenneti ile ilgili verdiği tüm bilgiler bundan ibarettir. Kısaca Âdem cenneti'ni Kur'ânî ifadeyle şöyle özetleyebiliriz: "Âdem, nerede olduğu belli olmayan bir cennete girmiş, belirli olmayan bir süre orada iskan etmiş, onun keyfiyetini bilmediğimiz nimetlerinden faydalanmış, yine meçhul bir yasak ağaçla imtihana tabi tutulmuş, imtihanı kaybedince de oradan indirilmiştir."

Kur'ân'ın Âdem Cenneti boyutunu kısaca verdikten sonra bu cennet hakkında Hristiyanlık ve Yahudilik ne demektedir; kısaca yer verelim.

82) Arâf, 7/20.

83) Tâhâ, 20/120.

84) Arâf, 7/22; Tâhâ, 20/121.

85) Arâf, 7/23.

86) Bakara, 2/37.

87) Bakara, 2/36, 38.

c)Yahudilik ve Hristiyanlıkta "Âdem Cenneti"

Âdem cenneti ile ilgili bilgileri Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin bölümünde bulmaktayız. Tekvin'de Âdem (Adam)'in yaratılış sonrası bir müddet ikamet ettirildiği "Adende bir bahçe"⁸⁸ den söz edilmektedir. Bu bahçenin yeryüzünde bulunduğunu ve "doğuda bir yer"⁸⁹ olduğunu Kitab-ı Mukaddes'in ifadelerinden öğrenmekteyiz. Bazı yazarlar tarafından Tekvin'in bu kapalı ifadeleri yorumlanarak bu cennet için yer belirlemelerine gidilmiş, bazıları "İran körfezi ile Kafkasya'nın güneyi arasında kalan bölge" derken bazıları da "Bişe vadisinde Tanrı Yahova'nın bahçesi" demektedir⁹⁰. Fakat biraz sonra zikredeceğimiz tekvin ayetinde zikredilen "Dicle ve Fırat" ırmaklarından hareketle bu cennetin kabaca Mezopotamya bölgesinde bulunduğu şeklinde bir çıkarsamanın yanlış olamayacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklarda Yahudilikte cennet fikrinin ilk zamanlar bulunmadığı⁹¹; diğer dinlerden etkilenecek ve Âdem'in cenneti fikrinden hareketle öldükten sonra mükafat olarak girilecek cennet ve ceza mahalli olarak da cehennem (gehinnom) fikri yerleştiği, dolayısıyla ölüm sonrası girilecek olan cennetle Âdem'in girdiği cennet özdeşleştirildiği; hristiyanlıkta ise Âdem cenneti ile birlikte cennet fikrinin varlığının söz konusu olduğu anlatılmaktadır. Gerek yahudiliğin gerekse hristiyanlığın kaynağı olan Kitab-ı Mukaddes cenneti genel özellikleriyle şöyle sunar:

"Rab Allah Âdem'i yarattı ve şarka doğru Aden (Eden)'de yaptığı bahçeye koydu. Ve Rab Allah diğer ağaçların arasında bahçenin ortasında hayat ağacını iyilikle kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı, dört kola ayrıldı: Birincisi Pişon'dur; kendisinde altın olan bütün Havila diyarını kuşatır ve diyarın altını iyidir, orada ak günnük ve akik taşı vardır. İkincisi, Gihon'dur; bütün kuş ilini kuşatır. Üçüncüsü Dicle'dir; Aşur'un önünden akan odur. Ve dördüncü ırmak Fırat'tır. Ve Rab Allah Âdem'i aldı, bakıp korumak için Aden bahçesine koydu."⁹²

Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan Âdem'in cennetle ilişkileri genel hatlarıyla Kur'an'daki ile paralellik arzeder. Ancak detayda birbirlerinden ayrılmaktadır. Kur'an çok az bilgi verirken Tevrat meseleyi biraz daha teferruatlı anlatır.

Kitab-ı Mukaddes, Âdem (Adam)'in yaratılmasından sonra bakmak ve korumak için cennete yerleştirildiğini⁹³; cennette tek başına sıkıldığından dolayı sıkıntısını gi-

88) Tekvin, II/8, 15.

89) Tekvin, II/8, 15.

90) Erdem, Mustafa, a.g.e., s. 32.

91) Cilacı, Osman, *İlahî Dinlerde Cennet İnancı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak., (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1975, s. 41.

92) Tekvin, II/8-15.

93) Tekvin, II/8.

dermek amacıyla Allah'ın önce hayvanları⁹⁴, sonra da Havva (Eva)'yı Âdem'in kaburga kemiklerinden yarattığını⁹⁵ anlatır.

Ayrıca Cennet diğer nimetlerin yanı sıra cennetin ortasında "**hayat ağacı**" ile "**iyiliği kötülükten ayırma ağacı**"nın bulunduğunu⁹⁶; bu iki ağaçtan ikincisinin yenilmesi yasaklanarak Âdem ve Havvâ'nın imtihan edildiğini⁹⁷; bu yasak neticesinde hayvanların en hilekârı olarak tavsif edilen yılanın devreye girdiğini, "**ölüm-süzlük**" ve "**Allah gibi olma**" vadleriyle Havvâ'yı kandırdığını Havvâ'nın önce kendisinin "iyilik ve kötülüğü bilme" ağacından yediği, sonra da kocasına yedirdiğini ve böylece yasağı çiğnediklerini, neticede vücudlarının açıldığını ve incir ağacıyla örtündüklerini⁹⁸ zikreder.

Kitâb-ı Mukaddes, Âdem'in cennetle olan ilişkisini şöyle devam ettirir: Yasak ağaçtan yedikten sonra Âdem, iyilik ve kötülüğü bilmede Allah gibi olmuş⁹⁹, buna karşılık Allah da -yemesi durumunda ebediyen yaşama şansına sahip olacağı-¹⁰⁰ hayat ağacına dokunmasını diye onu cennetten kovmuştur¹⁰¹.

Kovulmanın nasıllığını yine Kitâb-ı Mukaddes'ten dinleyelim: "*Ve Âdem'e dedi: Karının sözünü dinlediğin ve ondan yemiyeceksin diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetli oldu; ömrünün bütün günlerinde ondan yiyeceksin ve sana diken ve çalı bitirecek ve kır otu yiyeceksin. Toprağa dönünceye kadar teri ile ekmek yiyeceksin....*"¹⁰²

Kitâb-ı Mukaddes'in Âdem cenneti ile ilgili açıklamaları bundan ibarettir. Bütün bu ifadeleri şöyle özetleyebiliriz: "Âdem, cennete girdirilmiş, orada bir müddet iskan etmiş, yalnızlıktan sıkılmış, tanrı ona hayvanları ve Havvâ'yı arkadaş olarak yaratmış, yasak ağaçla imtihan edilmişler ve neticede imtihanı kaybederek toprakla müşerref olmuşlardır¹⁰³.

Zihinlerde Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes yardımıyla kısaca bir "**Âdem Cenneti**" tasavvuru oluşturduktan sonra "**Âdem Cennet'inin Yerini Tesbite İlişkin Tartışmalar**" a geçebiliriz.

94) Tekvin, II/18-20.

95) Tekvin, II/21-22.

96) Tekvin, II/9. (Bu iki ağaç hakkında daha geniş bilgi için bkz. Erdem, Mustafa, a.g.e., s. 36-37.)

97) Tekvin, II/17.

98) Tekvin, III/1-8.

99) Tekvin, III/22.

100) Tekvin, III/22-23.

101) Tekvin, III/23-24.

102) Tekvin, III/17-19.

103) Yahudilikte ve Hristiyanlıkta Adem cenneti konusunda detaylı bilgi elde etmek için bkz: (Kitâb-ı Mukaddes, Tekvin, II. ve III. bablar; Erdem, Mustafa, a.g.e., Ankara, 1993, s. 30-45, 63-90; Cilacı, a.g.e., s. 78-89.)

II) "ÂDEM CENNETİ" NİN YERİNİ TESBİTE İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Yukarıdaki bölümde Âdem'in girdiği cennetin "**Âdem Cenneti**" şeklinde isimlendirilişi ve Kur'ân'da ve diğer dinlerde bu cennetin anlatılışı konularını kısaca sunmağa çalıştık. Ayrıca bu manada cennetin Kur'ân'da altı yerde geçtiğini belirttik.

Evet Kur'ân'ın bu gösterdiğimiz altı yerinde geçen cennet teriminin "**Âdem Cenneti**" ni ifade ettiği kesindir. Problem bu cennetin neresi olduğudur. Bu konuda ne Kur'ân'da ne de hadiste net bir açıklama bulunmamasından ötürü bu cennetin yeri hususu gayb perdesi arkasına gizlenmektedir. Durum böyle olmasına rağmen başlangıçtan beri İslam alimleri bu cennetin yerini tesbit etmek için ellerinden gelen gayreti sarfetmişler, Kur'ân ve hadisteki ipuçlarından, bir takım delillerden hareketle mekan tesbitine girişmişlerdir. Bazıları ileri sürdükleri delilleriyle bu cennetin gökte; bazıları ise başka aykırı deliller ile yerde olduğunu isbata çalışmışlardır. Hatta "**gökte yer alan bir cennet**", "**müminlerin ahirette gireceği cennet**", "**yedinci semada bir bahçe**", "**yerde bir bahçe**" gibi çok değişik değerlendirmelere ve saptamalara gidilmiştir.

Kaynaklarımız incelendiğinde Âdem cennetinin yerini tesbit hususunda gayet saf ve iyi niyetli saptamaların yanı sıra tamamen spekülatif değerlendirmelerin yapıldığı, yerini tesbit için büyük bir gayret sarfedildiği gözden kaçmaz. Sonuçta bir sürü ihtilaf yığıyla karşı karşıya kalırız ki bu cennetin yeri hususundaki ihtilaf, değişik tasnifler şeklinde kaynaklarımıza yansımıştır¹⁰⁴. Bu tasniflerin her birine girmek hem geniş yer işgal edeceğinden hem de hiç bir fayda getirmeyeceğinden bütün bu tasnifatı inceleyerek yeri hususundaki bu ihtilafı, **Âdem cenneti**;

a) Yeredir, b) Göktedir. c) Susmak en hayırlısıdır. şeklinde üç ana başlıkta topladık. Ayrıca bu üç görüşü, alt başlıklarıyla genişçe inceleyip delillerini gözler önüne serdikten sonra her grubun diğeri hakkındaki değerlendirmelerini, delillerini yönelttikleri cevapları inceleyerek bir sonuca varmağa çalıştık.

1 "Âdem Cenneti'nin Gökte olduğunu Savunanlar

Alimlerin büyük bir çoğunluğu, Âdem cenneti'nin gökte olduğunu savunur. Bunlar da kendi içlerinde gökte herhangi bir yer üzerinden ittifak edemediklerinden çeşitli şekillerde düşünen gruplara ayrılmışlar ve Âdem cenneti'nin yeri için şu mekanları göstermişlerdir:

a) Müminlerin kıyamet sonrası gireceği ahiret, b) Semada Âdem ile Havvâ'nın imtihan edilmek için yaratıldığı bir cennet, c) Dâru'l-Huld, d) Dâru-s-Sevâb ve Dâru'l-Huld'un dışında başka bir cennet, e) Yedinci semadaki bir bahçe.

104. Tasnifler için bkz: Razi, a.g.e., III/3-4; Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I/302; Ebu Hayyân, a.g.e., I/156-157; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I/75-77; *Kasasu'l-Kur'ân*, s. 20; Aluî, a.g.e., I/233; Neccâr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, s. 9.

Bu görüşlerin hepsine bir göz atalım

a) Ahiret Cenneti: Alimlerin çoğunluğu (cumhur), âyet ve hadislerin zahirine bakarak bu cennetin, "müminlerin mükafat olarak girecekleri cennetül-huld (ebedi cennet) olduğu" görüşünü benimser¹⁰⁵ ve tezlerini destekler mahiyette bir takım deliller sıralarlar. Şimdi delillerin anlaşılmasını sağlayacak açıklamaların dışında hiç bir yorum ve değerlendirmeye girmeden çıplak olarak bu görüşte olanların delillerini sunalım:

aa) Kur'ân'da "cennet" kelimesi, mutlak olarak zikredildiği zaman bundan "müminlerin kıyamet gününde girecekleri cennet kastedilir¹⁰⁶.

ab) "Ya Ademü'skûn ente ve zevküke'l-cenne/ "Biz, 'Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun" dedik."¹⁰⁷ gibi Âdem cennetini konu edinen âyetlerde geçen "cennet" kelimesindeki "elif lam (tarif edati)", ahd-i zihni¹⁰⁸ içindir¹⁰⁹. Başında bu edatın bulunduğu "cennet" kelimesinden "müminlerin zihninde yer eden cennet" anlaşılır¹¹⁰. Bunun dışında bir mana kastedildiğinde bu kelime, ya nekra olarak¹¹¹ ve ya izafetle¹¹² gelir veyahutta ahiret cenneti dışında bir şey olduğuna dair bir kari-

105) Razi, *a.g.e.*, III/3; İbn Kayyim, *Hadi'l-Ervâh*, s. 24-25; İbn Kesir, *Bidâye*, I/75; Kasas, s. 20; Alüsf, *a.g.e.*, I/233; Şimşek, M. Sait, *a.g.e.*, s.204.

106) Alüsf, *a.g.e.*, I/233; Şimşek, *a.g.e.*, s. 204.

107) Bakara, 2/35.

108) Arapça isimlerin başına gelen "el" takısı, üç manaya gelmektedir: İsm-i Mevsül, İstiğrak ve Tarif (marife olmak)..Bu üç kısımdan sadece konumuzla alakalı olan "harf-i tarif" olduğu halleri -ahdi zihni tabiri anlaşılın diye- izahla yetineceğiz. Harf-i tarif de kendi içinde ahdiyye (belirlilik) ve cinsiyeye diye iki kısma ayrılır. Ahd için olan "elif-lam"; ahd-i zikrî, ahd-i zihni ve ahd-i huzûrî manalarını ifade etmektedir.

a) Ahd-i zikrî: "Elif-Lam" daha önce sözlü olarak zikri geçen bir manayı ifade eder. Mesela "Ya ey-yühe'r-rasûl" âyetinde geçen "er-Rasul" ifadesi biraz önce zikri geçen rasulu anlatmaktadır.

b) Ahd-i huzûrî: Sözü edilenin aynı mekanda olmasına rağmen başka lafızlarla ifade edilmesidir. Mesela yanımızda bulunan Ahmed'e "Ey Adem/ Ey Adam" demeniz gibi.

c) Ahd-i zihni: Bu ise zihinde mevcut olanı ifade eder. "Velâ tekrebâ hazihîş-şecerete" ayetindeki "eş-şecere" kelimesindeki "el" takısı ahd-i zihni içindir. Ve müminlerin zihnindeki "rdvân" adlı ağaca işaret eder. Metindeki "el-cennet" kelimesinde de durum aynıdır. Bununla da müminlerin zihnindeki "ahiret cenneti" kastedilir. (el-Ensârî, Ebû Muhammed, Abdullâh Cemâluddin, *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-A'rib*, Beyrut, ts., II/49)

109) Râzi, *a.g.e.*, III/3; Kurtubî, *Câmi'*, I/302; Ebu Hayyân, *a.g.e.*, I/156-157; İbn Kesir, *Bidâye*, I/75; Kasas, s. 20; Şimşek, *a.g.e.*, s.204

110) İbn Kayyim, *Hadi*, s.31.

111) Kehf, 18/32 âyetinde "cemmeteyni min a'nabin" şeklinde nekra gelip "dünya bahçesi"ni anlatmaktadır.

112) Kehf, 18/139 âyetinde cennet ifadesi muhatap zamiri "Kef'e izafetinden dolayı bunun "bilinen cennet" olmadığı anlaşılmaktadır. Burada da "bahçe" manası kastedilmektedir.

ne¹¹³ ile zikredilir. Bu durumda Âdem'in cenneti, Cennetü'l-Huld'dan başkası değildir.

ac) "Kulna'hibidû cemî' an/ Biz, "oradan toplu olarak inin"dedik."¹¹⁴ âyetindeki "ihbidû/ inin" ifadesi, "yukarıdan aşağı inme"yi ifade eder. Bu da Âdem ile Havvâ'nın buldukları cennetin gökte olduğunu gösterir. Çünkü Allah o ikisinin cennetten çıkarılmalarını emrederken "uhrucû/çıkın lafzını değil de özellikle "ihbidû/inin" lafzını kullanmıştır¹¹⁵. Hatta bu görüşü savunanlardan bazıları işi biraz daha ileri götürerek Bakara suresinin 36. âyetindeki birinci "inin" emrinin, cennetten semaya; 38. âyetteki ikinci "inin" emrinin ise semadan yere inmeyi ifade ettiğini söylerler¹¹⁶. Ayrıca "inin" ifadesini takib eden "Ve leküm fi'l-erdi müstekarrun ve meta'un ilahin/ Yeryüzünde sizin bir süre kalıp yaşamanız lazım"¹¹⁷ âyeti de Âdem ile Havva'nın daha önce yeryüzünde bulunmadıklarını gösterir ki Arâf suresinin "inme"yi ifade eden âyetten sonraki "Kâle fihâ tehyevne e fihâ temûtüne ve minhâ tuhrecûn/ Artık orada yaşayacak orada öleceksiniz ve yine oradan dirilip çıkarılacaksınız." dedi."¹¹⁸ âyeti bunu destekler. Çünkü Âdem'in cenneti yerde olsaydı, cennetten çıkmadan önce de sonra da orada hayat olurdu¹¹⁹. Halbuki âyet, hayatın, dünyaya indikten sonra varlığından bahsetmektedir.

ad) Allah, Âdem Cenneti'ni cennetü'l-Huld sıfatlarıyla niteleyerek: "Şimdi burada acıkmayacak, çıplak kalmayacaksın. Sen burada susamayacak, kuşluk vakti güneşi (nin ısısın)dan etkilenmeyeceksin."¹²⁰ buyurmuştur¹²¹. "Burada ifade edilen şartların dünyada geçerli olması mümkün değildir. " diyen İbn Kayyim âyet hakkında şu değerlendirmeyi yapar: "Dikkat edilirse âyette, "açlık, susuzluk, çıplaklık ve sıcaklık" kelimeleri bir arada kullanılmıştır. Açlık vücudun iç problemi, çıplaklık ise dış problemidir. Susuzluk yine vücudun iç sıkıntısını ifade eder. Allah söz konusu bu olumsuzlukların Âdem cenneti için geçerli olmadığını söylemektedir"¹²² ki bu cennet-i huld'un vasfıdır.

113) Meselâ, Kalem, 68/17 âyetindeki cennet ifadesinden "dünyadaki iki insanın bahçesi" manası kasdedildiği, âyetin "sıyak"ından anlaşılmaktadır

114) Bakara, 2/38.

115) Razi, a.g.e., III/3; Kurtubî, Câmi', I/302; Ebu Hayyân, a.g.e., I/156-157; İbn Kesir, Bidâye, I/75; Kasas, s. 20; Şimşek, a.g.e., s. 204; +Erdem, Mustafa, a.g.e., s. 29.

116) İbn Kayyim, Hadi, s. 29.

117) Bakara, 2/36.

118) Araf, 7/25.

119) İbn Kayyim, a.g.e., s. 28.

120) Tâhâ, 20/118-119.

121) Şimşek, a.g.e., s. 204; Erdem, a.g.e., s. 152.

122) İbn Kayyim, a.g.e., s. 28.

ae) Saïd b. Cübeyr, İbn Abbâs'ın "Fetelakkâ Âdemu min Rabbihi kelimâtin fe tâbe aleyh.... / Âdem Rabbinden bir takım kelimeler aldı. (Onlarla amel edip rabbine yalvardı. O da) bunun üzerine tevbesini kabul etti..."¹²³ âyetini tefsir ederken şöyle dediğini nakleder: "Âdem Rabbine: "Ya Rabbi, bana ruhundan üflemedin mi?" der. Rabbi "evet" der. Beni cennetinde barındırmadın mı? der. Rabbi "evet" der. ...Âdem son olarak "Eğer tevbe eder, kendimi düzeltirsem beni tekrar cennete sokar mısın?" deyince Rabbi "evet" diye cevap verir."¹²⁴ İbn Kayyim'in, bir çok tarikle geldiğini zikrettiği bu rivayet, bize Âdem'in cenneti ile tekrar girmeği istediği cennetin örtüşüğünü anlatmaktadır.

af) İbn Kesîr'in "Âdem cenneti'nin "cennet-i huld" olduğuna dair en kuvvetli delildir." dediği ve Müslim'in (Ebu Mâlik el-Eşcâfî--Ebi Hazmb. Dinâr- EbuHureyre ve Ebu Mâlik- Rabi' Huzeyfe) senedleriyle rivayet ettiği şu hadisi delil gösterirler: "Allah insanları kıyamet günü toplar. Sonra cennet müminlere yaklaştırılır. Onlar da kapısında dikilirler. O sırada yanlarına gelen Âdem (a.s.)'a: "**Ey babamız! Bizim için cennetin kapısını açtır.**" derler. O da: "**Sizi cennetten babanızın günahından başka bir şey çıkarmadı.**" der¹²⁵. Bu¹²⁶ ve benzeri hadisler¹²⁷, Âdem'in kendisinden çıkarıldığı cennetin müminlerin kapısının açılmasını istediği cennetle aynı olduğuna işaret etmektedir¹²⁸.

ag) Buhârî ve Müslim'in "**Sahih**" lerine aldıkları Hz. Mûsâ ile Âdem arasında geçen konuşmayı ihtiva eden hadis: "ikisi karşılaşınca Mûsâ Âdem'e: "Sen neslini zora soktun. Onları cennetten çıkardın."¹²⁹ dediği kısmı delil olarak gösterilmiş ve hadisin devamında Âdem'in bir itirazı vaki olduğu için "Bu cennet, cennetü'l-huld'dur." hükmüne varılmıştır¹³⁰.

ah) Son olarak gökte olduğunu savunanlar, "kâmil bir akla sahip olan Âdem, Dâru'l-fenâ'da ebedilik ağacını niye istedin?" diye bir soruya¹³¹ Âdem'in kemal-i akılla böyle bir şey istemeyeceği sonucuna vararak bir akli delil öne sürerler.

123) Bakara, 2/37.

124) İbn Kayyim, *Hâdî*, s.28. Bu rivayet başka tariklerle de gelmiştir. Bir başka senedle rivayet şöyledir: "Adem rabbine isyan ettiği zaman şöyle demişti: "Ey Rabbim! Tevbe ettim. Yolumu doğruduttum." Rabbi de: "Öyleyse ben de seni tekrar cennete döndüreceğim." diye vaadde bulunmuştur.

125) İbn Kesir, *Bidâye*, I/75; Alüfî, a.g.e., I/233; İbn Kayyim, *Hâdî*, s. 27; Neccâr, *Kasas*, s. 9; Erdem, *Mustafa*, a.g.e., s. 151-152

126) *Müslim*, İman, 48/329.

127) *Buhârî*, *Enbiyâ*, 3; *Tefsir*, İsra Suresi, I 5; *Rıkak*, 51; *Tevhid*, 24; *Tirmizî*, 2/241.

128) İbn Kayyim, *Hâdî*, s. 27.

129) *Buhârî*, *Enbiyâ*, 31; *Kader*, 11; *İbn Mâce*, *Mukaddime*, 10/80.

130) *Kurtubi*, *Câmi*, I/302; *Ebu Hayyân*, a.g.e., 1/156; İbn Kayyim, *Hâdî*, s. 27.

131) *Kurtubi*, *Câmi*, I/302; *Neccâr*, *Kısas*, s. 9.

b) Sonradan semada imtihan için yaratılan bir cennet: Âdem cenneti için, "Allah'ın Hz. Âdem ile Havva'yı imtihan etmek maksadıyla semada yarattığı Cennetü'l-Huld'un dışında bir yerdir." diyenler de olmuştur¹³². Ancak bunların tutunacakları hiç bir dayanakları mevcut değildir. Nitekim Âlûsî, bu görüşü zikrettikten sonra hemen ardısıra: "Cennetin önce semada yaratılıp sonra yok edilmesi, hiç bir insafli şahsın kabul edeceği bir hüküm değildir." demektedir¹³³ Ebû Hayyân da: "O semada yaratılmış bir bahçedir." diyenlerin görüşü, gökle cennet bahçelerinden başka bir bahçenin bulunmadına dair rivayetler mevcuttur." denilerek reddedildiğini söylemektedir¹³⁴.

cd) Dâru'l-Huld ve Dâru's-Sevâbın dışında bir cennet: Bazıları "Âdem cenneti semadadır, fakat Dâru's-Sevap değil, Dâru'l-huld'dur." derken bazıları da "Dâru's-Sevâb ve Cennetü'l-Huld'un dışında bir yerdir." demişlerdir¹³⁵. Kanatimizce bu iki görüş, asıl cennetin yerinin tesbit edilememesinden ve dâru's-sevâb, dâru'l-huld, dâru's-selâm gibi ifadelerin yedi ayrı cennet mi yoksa asıl cenneti ifade eden sıfatlar mı olduğunun net olarak bilinmemesinden kaynaklanan ve hiç bir delile dayanmayan, ilmî bir değere sahip olmayan "**kil**" ifade olmaktan öteye geçmezler.

c) Yedinci semada bir cennet: Mutezile alimlerinden Ali el-Cubbâî, "Kul-nâ'hibidû minhâ/ Oradan inin" âyetine dayanarak Âdem cennetinin, yedinci semada olduğunu ve bu cennetten birinci iniş (hubud) in, yedinci semadan birinci semaya; ikinci inişin ise semadan yeryüzüne olduğunu söylemiştir¹³⁶. ne yazık ki bu görüşü, Cubbâî'den başka benimseyen olmamıştır.

Buraya kadar anlattığımız gökte olduğunu savunanlar içerisinde dikkate alınacak görüşün sadece "**ahiret cenneti**"dir." diye iddia edenlerin görüşü olduğu aşikârdır. Çünkü ahiret cenneti olduğunu söyleyenler, cumhur dediğimiz büyük bir alim çoğunluğudur. Üstelik kendilerine göre Kur'ân ve Sünnetten delilleri mevcuttur. Diğer dört görüşü incelediğimiz zaman ya bir kişinin veya bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar şahsın iddia ettiği, üstüne üslük hiçbir delillerinin bulunmadığı ortaya çıkacaktır.

132) Ebû Hayyân, *a.g.e.*, 1/156-157; Alûsî, *a.g.e.*, I/233; Neccâr, *Kısas*, s.m9; A. Behcet, *Kısas*, s. 40.

133) Alûsî, *a.g.e.*, I/233.

134) Ebu Hayyân, *a.g.e.*, 1/156.

135) Ebu Hayyân, *a.g.e.*, I/156; Alûsî, *a.g.e.*, I/233.

136) Razî, *a.g.e.*, III/3; Ebu Hayyân, *a.g.e.*, I/156; İbn Kayyim, *Hâdî*, s. 24-25; İbn Kesir, *Bidâye*, I/75-76; *Kasas*, s.20.

2) Yerde Olduğunu Savunanlar

Bir grup alim ise Âdem cenneti'nin dünyada olduğunu savunur¹³⁷. Bu görüşü benimseyenlerden bazıları şunlardır: İlk dönemden İbn Ebî Ka'b, İbn Abbâs, Vehb b. Münebbih, Süfyan b. Uyeyne¹³⁸, Ebû Hanife ve arkadaşları¹³⁹ dir. Sonraki dönemlerde ise İbn Kuteybe, Kâdî Münzir b. Said, Ebi'l-Kâsım el-Belhî, Ebû Müslim el-İsfehânî'dir¹⁴⁰. Ayrıca muasır kısas yazarlarından Tabbara ve Neccâr ise "delillerinden güçlü olduğunu ileri sürerek" bu görüşü tercih etmektedirler¹⁴¹.

Yerde olduğunu savunanlar, delillerinin yeterli ve tutarlı olmadığını ileri sürerek cumhur'un görüşüne muhalefet eder ve diğerleri tarafından çoğunluktan ayrılmak, mutezili ve kaderiyeci fikirleri benimsemek ve israiliyattan delil getirmekle suçlanırlar. Bu grubun delillerini de yorumsuz olarak şöylece sıralayabiliriz:

a) Ve iz kâle Rabbüke li'l-melâiketi.../ Bir zamanlar Rabbin meleklerle: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." demişti"¹⁴² âyetinden anlaşıldığı gibi Âdem'in yeryüzünde yaratıldığında bir ihtilaf yoktur. Şurası kesindir ki Allah, Âdem'i "pişmemiş çamurdan, değişmiş cıvık balçıktan"¹⁴³ yaratmıştır. Ancak ne Âdem'in -yaratılmadan önce ve sonra-ne de yaratıldığı maddenin semaya çıkarıldığına dair ne âyetlerde ne de hadislerde bir haber varid olmuştur¹⁴⁴. Toprak, yeryüzüne ait değişmeye, bozulmağa müsait bir maddedir. Bu özelliklere sahip olan toprağın, bozulma, değişme gibi nitelikleri kabul etmeyen semada bulunması mümkün değildir¹⁴⁵. Ayrıca Âdem'i konu edinen âyetlerde O'nun semaya çıktığına dair bir kayıt yoktur. Eğer semaya çıkarılmış olsaydı bu büyük bir olay olacağından tıpkı "**İsâ (a.s.)'ın ref'i**"¹⁴⁶, "**Resulullah'ın mi'racı**"¹⁴⁷ gibi Kur'ân'da zikredilmesi gerekirdi. Bu

137) Râzî, a.g.e., III/3; Kurtûbî, a.g.e., I/233; Ebu Hayyân, a.g.e., I/156; İbn Kayyim, *Hâdî*, s. 37; İbn Kesir, *Bidâye*, I/75; Kasas, s.20; Alûsî, a.g.e., I/233; Elmalılı, a.g.e., I/275; Tabbara, *Mea'l-Enbiyâ*, s. 39; Şimşek, a.g.e., s. 205-206, Erdem, a.g.e., s. 150-151.

138) İbn Kesir, *Bidâye*, I/75; Kasas, 20; Erdem, a.g.e., s. 153.

139) İbn Kayyim, *Hâdî*, s.25.

140) İbn Kesir, *Bidâye*, I/75.

141) Neccâr, *Kısas*, s.9; Tabbara, a.g.e., s. 39.

142) Bakara, 2/30.

143) Hicr, 15/26, 28, 33; Rahman, 55/14.

144) Râzî, a.g.e., III/3; Ebu Hayyân, a.g.e., I/156; İbn Kayyim, *Hâdî*, s. 24-25; Elmalılı, a.g.e., I/275; Şimşek, a.g.e., s.204; Erdem, a.g.e., s. 150.

145) İbn Kayyim, *Hâdî*, s. 36-37.

146) Al-i İmrân, 3/55 (...Seni bana yükselteceğim...) ve Nisâ, 4/158 (Hayır! Allah O'nu kendisine yükseletti...) âyetleri İsâ'nın refini anlatmaktadır.

147) İsrâ, 17/31 (Eksiklikten uzaktır O (Allah) ki geceleyin kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini bereketli kıldığı-mız Mescid-i Aksa'ya yürüttü.) âyeti miracın ilk bölümünü anlatır. Geriye kalan teferruatı ise hadisler tamamlar. İlgili hadisler için bkz: *Buhârî*, Salat,1; Hac, 76; Tevhid, 37; *Enbiyâ*, 4; *Menâkıbul-Ensâr*, 41/42; *Müslim*, İman, 259, 263; *Ahmed b. Hanbel*, 3/148-149, 5/143.

durumda Âdem göğe çıkarılmadığına göre, iskân ettiği cennetin dünyadaki bir bahçe olduğu ortaya çıkmaktadır¹⁴⁸.

b) Abdullâh b. Ahmed'in "**ez-Ziyâdât**" adlı eserinde (Hudbe b. Hâlid-Hammâm b. Selâme-Humeyd-Hasan Basrî-Yahya b. Diâme es-Saîdî-Ubeyy b. Ka'b) isnadıyla rivayet ettiği şu haber de ikinci delilleridir: "Âdem, ölmek üzereyken, bir salkım cennet üzümü canı çekti. "Çocukları O'nun için üzüm istemek üzere yola koyuldular ve biraz sonra meleklerle karşılaştılar. Melekler onlara: "Ne arıyorsunuz Ey Âdem'in çocukları?" diye sorunca onlar da: "Babamızın canı üzüm çekti. "Bunun üzerine melekler şöyle dediler: "Geri dönün. Babanız vefat etti..." İbn Kesîr'in "isnadı sahihtir." dediği bu haberi delil gösterenler: "Eğer canı üzüm isteyen Âdem'in daha önce iskân ettiği cennete ulaşmak mümkün olmasaydı, oğulları üzüm istemeğe gitmezlerdi. Öyleyse bu Âdem cennetinin gökte değil yerde olduğuna delalet eder." demişlerdi¹⁴⁹.

c) Tirmizi'nin, Âdem'in ömrünün belli olduğunu bildiren şu rivayeti de delil gösterirler: "...Allah O'nu yaratıp ruhundan O'na üfledi...Ölüm meleği O'na gelince Âdem O'na: "Acele ettin! Benim ömrüm bin sene olarak yazılmadı mı? " der. Melek de: "evet" cevabını verir..."¹⁵⁰

Bu hadisten yola çıkarak Âdem'in belirli bir ömre sahip olduğunu ve ebedi olmadığını¹⁵¹ dolayısıyla girdiği yerin cennet-i huld olamayacağını iddia ederler. "Çünkü" derler, "ebedi cennete ebedi olanlar girer."

d) Âyetlerde geçen "inin" ifadesi, "semadan yere inme" manasını ifade etmez. Bu kelime, ya "İhbidü mısran/...Şehre inin."¹⁵² âyetinde olduğu gibi "bir yerden başka bir yere intikali" veya "Ya Nuhu'hibid.../ Ey Nuh! Gemiden in..."¹⁵³ âyetindeki gibi "yüksek bir mekandan alçak bir mekâna inme" yi anlatmaktadır¹⁵⁴.

148) Razî, *a.g.e.*, III/3; Ebu Hayyân, *a.g.e.*, I/156; İbn Kesir, *a.g.e.*, I/75; Şimşek, *a.g.e.*, s.204.

149) Razî, *a.g.e.*, III/3; Ebu Hayyân, *a.g.e.*, I/156-157; İbn Kesir, *a.g.e.*, I/75.

150) *a.g.e.*, Süre, 114/3368. [Tirmizî, bu hadisi, (Muhammed b. Beşâr-Saffân b. İsa-Hâris b. Abdîrahman b. Ebî Zübâb- Said b. Ebî Said Makbûri- Ebu Hureyre) senediyle zikretmiş ve hadisin "hasen-garib" olduğunu söylemiştir. Ancak bu senedle zikrettiği hadisi (Zeyd b. Esem-Ebu Salih, Ebu Hureyre) zinciri ile zikrettiği hadisiyle destekleyerek yukarıdaki hadisi "hasen-sahih" mesabesine çıkarmıştır (Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 114/3368)] Yukarıda geçen "hasen-garib" terimi, senedinde ve metninde garabet bulunan ve sahihe yakın olan hadis türüne verilen isimdir. Bu terim Tirmizi'nin kendisine ait olup diğer muhaddislerin "hasen li zâtihi" terimini karşılamaktadır. Bu tür bir hadisin isnadı artarsa hadis, "hasen-sahih" ismini alır ki bu diğer muhaddislerin "sahih" adımı verdiği hadise tekabül eder (İtr, Nurettin, *Menhecû'n-Nakd*, s. 271-272; Çakan, İ. Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.72).

151) İbn Kayyim, *a.g.e.*, s. 35-36.

152) Bakara, 2/61.

153) Hüd, 11/48.

154) Alûsi, *a.g.e.*, I/233; İbn Kayyim, *a.g.e.* s. 35-36; İbn Kesir, *a.g.e.*, I/675-76; Tabbara, *a.g.e.*, s. 39-40.

c) Ayrıca dünya cenneti olduğunu isbat etmek için Âdem cennetinin cennet-i huld olamayacağına dair deliller getirmişlerdir. Bu delillerden bazılarını verelim:

ca) **Allah, bize tüm resullerin diliyle cennetü'l-huld'a girmenin kıyamet günü olacağını haber vermiştir**¹⁵⁵. Âdem'in ise kıyamet kopmadan önce cennetine girdiği naslarla sabittir. Bu durumda Âdem'in cenneti'nin ahiret cenneti olması imkânsızdır.

eb) Allah, cennet-i huld'u "**kendisinde usanç ve yorgunluğun olmadığı bir ikamet**¹⁵⁶ ve **devamlı istikrar yeri**¹⁵⁷, **ebedî mekân**¹⁵⁸" gibi sıfatlarla nitelemiştir. Halbuki Âdem girdiği cennette ebedî olarak kalmamıştır¹⁵⁹.

ec) **Cennet-i huld, huzur, nimet, mükâfât**¹⁶⁰ ve **selâmet**¹⁶¹ **yurdudur. İmtihan ve teklif yeri değildir.** Aksine Âdem, girdiği cennette "yasak ağaçtan yememek" ile mükellef kılınarak¹⁶² imtihana tabi tutulmuştur¹⁶³.

ed) Cennet-i huld'a girecekler için "**Onlar oradan çıkarılmayacaklardır.**"¹⁶⁴ denmiş, cennet nimetleri için de "**yiyecekleri ve gölgesi süreklidir.**"¹⁶⁵ ifadesi kullanılmıştır. Fakat Âdem hem o cennetten çıkarılmış¹⁶⁶, hem de cennet nimetlerinin ömrü kendisi için fazla uzun sürmemiştir¹⁶⁷.

ee) Cennetliklere "**yorgunluk**¹⁶⁸, **üzüntü ve korku dokunmayacağı**¹⁶⁹ bildirilmiş iken Âdem Rabb'ine isyanından hemen sonra her ikisinin mahrem yerleri açılmış¹⁷⁰, korku ve şaşkınlıktan öteye beriye koşturup durmuşlar, açılan avret ma-

155) İbn Kayyim, a.g.e., s. 32 (Ahiret cennetine girmeği anlatan âyetlerde "girdiririz", "girdireceğiz", "girdirir", "elbette girdirecek" gibi gelecek ve geniş zaman kipleri kullanılmıştır. Bütün bu ifadeler için bkz: Nisâ, 4/13-14, 57, 122; Al-i İmrân, 3/195; Fetih, 48/17; Tevbe, 9/99; Hac, 22/59.).

156) Fâtır, 35/35.

157) Gâfir, 40/39.

158) Furkân, 25/15.

159) İbn Kayyim, Hâdî, s. 32.

160) Al-i İmrân, 3/145, 195, Kehf, 18/31.

161) Enâm, 6/127; Yunus, 10/25.

162) Bakara, 2/35 (Bu ağaca yaklaşmayın...).

163) Ebu Hayyân, a.g.e., 1/156; Alûsi, a.g.e., 1/233; İbn Kayyim, a.g.e., s. 32; İbn Kesir, a.g.e., 1/75; Tabbara, a.g.e., s. 39; Neccâr, a.g.e., s. 9.

164) Hıcr, 15/48.

165) Ra'd, 13/35.

166) Bakara, 2/37 (Birbirinize düşman olarak o cennetten inin...).

167) Razî, a.g.e., 1/3; Ebu Hayyân, a.g.e., 1/156; İbn Kayyim, a.g.e., s. 32; Tabbara, a.g.e., s. 39; Şimşek, a.g.e., s.204-205

168) Fâtır, 35/35; Hıcr, 15/48 (Orada onlara yorgunluk dokunmaz.)

169) Araf, 7/49 (O cennete girin. Artık size ne korku vardır, ne de üzüleceksiniz.)

170) Araf, 7/22 (Ağaçtan tadınca çirkin yerleri kendilerine gördü...)

hallerini cennet yaptıklarıyla kapatmağa çalışmışlar¹⁷¹ ve "Biz nefsimize zulmettik. Bize acımaz, bizi affetmezsen kaybedenlerden oluruz."¹⁷² şeklindeki dualarıyla da hatalarına pişman olduklarını dile getirmişlerdir¹⁷³. Dikkat edilirse cennete olmadığı söylenen şeylerin hepsi Âdem'in başına gelmiştir; hem yorulmuş, hem üzülmiş hem de fena bir şekilde korkmuştur.

ef) **Cennet-i huld, hem temizdir, hem de temiz olanların yeridir.** Allah onu "ne boş bir söz, ne bir yalan, nede günaha sokan bir laf işitilmeyen bir yer"¹⁷⁴ olarak niteleyerek O'nun için "kötü, çirkin, günah" olan şeyleri nefyetmiştir. Ama Âdem'in cennetine secde eden, imtina eden, lanete uğrayan necis şeytan girmiş, orada Âdem ve Havva ile konuşmuş, onlara yalan söylemiş, o ikisi de bu yalana kanıp yasağı çiğnemişlerdir¹⁷⁵. Şeytanın girdiği, yalan söylediği, Âdem ile Havva'nın günah işlediği bu yer, cennet-i huld olamaz¹⁷⁶.

eg) **Allah, İblis'in Âdem'e:** "Sana ebedilik ağacını bitmeyen mülkü göstereyim mi?"¹⁷⁷ dediğini nakleder. Şayet Cenab-ı Hak, Âdem'i cennet-i huld'da iskân ettirmiş olsaydı O, İblis'in sözüne uyar mıydı ve ona: "Sen içinde bulunduğum bir şey (ebedî cennet)i bana nasıl göstereceksin?" demez miydi? Doğru ya ebedî cennette. ebedilik ağacını Âdem niye istesin?"¹⁷⁸

g) Ayrıca aklî bir delil olarak şu cümle sarfedilir: "İmtihana muhatab olan insanoğlunun ilk önce ebedî cennette yaratılması "sünnetullah"a aykırıdır."¹⁷⁹

h) Resulullah'tan gelen bir çok rivayette "**cennette uykunun olmadığı**" haber verilir. Halbuki Havva'nın yaratılmasını anlatan hadislerde "**Âdem uykuya daldı. Uyandığında baş ucunda bir kadın gördü.**" ibaresi mecuttur¹⁸⁰. Bu, Âdem cennetinin müminlerin gireceği cennet olmadığına başka bir delildir.

ı) Müslim'in Ebu Hureyre'den sivayet ettiği **Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil nehirlerinin cennet nehirlerinden olduğunu** ifade eden hadisini delil göstererek,

171) Araf, 7/22 (...Cennet yaptıklarını üst üste yamayıp üzerlerine örtmeğe başladılar...)

172) Araf, 7/23 (Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik...).

173) İbn Kayyim, a.g.e., s. 32.

174) Nebe, 78/55; Vâkıa, 56/25; Tur, 52/23.

175) Bakara, 2/36.; Araf, 7/20-22; Taha, 20/120.

176) Râzî, a.g.e., I/3; Kurtubî, a.g.e., I/302; Ebu Hayyân, a.g.e., I/156; İbn Kayyim, a.g.e., s. 32-33; İbn Kesir, Kasas, s. 20; Alusî, a.g.e., I/233; Tabbara, a.g.e., s. 39-40; Neccâr, a.g.e., s. 9; Şimşek, a.g.e., s.204-205.

177) Taha, 20/120.

178) Kurtubî, Câmi', I/302; İbn Kayyim, a.g.e., s. 23.

179) Râzî, a.g.e., I/4; Ebu Hayyân, a.g.e., I/56.

180) İbn Kayyim, a.g.e., s. 34.

Âdem cennetinin dünyada olduğunu söylerler¹⁸¹. Bu cennetin yerde olduğunu savunanların en hararetlisi İbn Kuteybe'nin Hammam b. Münebbih'ten bu hususu destekleyen haberler naklettiğini İbn Kayyim, haber vermektedir¹⁸².

Âdem cennetinin yerde olduğunu savunanlar yukarıdaki delilleri sıralamakla kalmayıp, dünyada onun yerini tesbite de gayret göstermişlerdir. Bu belirleme işi de ihtilaf kargaşasından maalesef kurtulamamıştır. Bunlardan bir kaçına işaret edelim:

Âdem cenneti;

a) Kirmân ile Fâris arasında kalan bir bahçedir¹⁸³.

b) Aden bölgesinde bir yerdir¹⁸⁴. Bu görüş tamamen Tevrat kaynaklı olup Tevrat'ta Âdem cenneti için "**Aden'de bir bahçe**"¹⁸⁵ veya "**Aden bahçesi**"¹⁸⁶ tabirleri açıkça kullanılmaktadır.

c) Filistin'de bir mekandır. İndiği yer ise Hindistan'dır¹⁸⁷.

d) Alûsî, "Ekvatorun altında "cebel-i yakut" denilen bir yerdedir. Adı "cennetül-Berzâh" olan bu yer, şu anda da mevcuttur. Arifler bu gün oraya cesetleriyle değil ruhlarıyla girerler." şeklindeki değerlendirmeyi, "**mutasavvıfların görüşü**" olarak verir¹⁸⁸.

e) Neccâr da bazı çağdaş araştırmacılardan naklen bu dünya cenneti hakkında: "*Âdem'in içinde bulunduğu cennet, bugün bilen tepelerin dışında yüksek bir tepeydi. Bu tepe, şimdi, Hind Okyanusunun dibinde kalmış "mev (Mû)" isimli bir tepedir. Deprem hadiseleri sonucu, hem bu tepe, hem de üzerindeki ekin, hayvan ve 60 milyon insan okyanusun derinliklerinde kalmıştır.*" der ve "*bütün bu söylenenler hakkında "doğrudur." demek çok güçtür.*" görüşünü ilave eder¹⁸⁹.

Şimdiye kadar gerek gökte olduğunu gerekse yerdide olduğunu savunanların, görüşlerini ispatlamak ve desteklemek için ileri sürdükleri delilleri mücerred olarak verdik. Çok zor durumda kalmadıkça yoruma gitmedik, sadece delillerin anlaşılması için dolgu cümleleriyle yardımcı olduk. Şimdi de bu iki zıt grubun, birbirlerinin delilleri hakkındaki kendi değerlendirmelerine bir göz atalım.

181) İbn Kayyim, a.g.e., s. 27-28; Neccâr, a.g.e., s. 10; Şimşek, a.g.e., s. 206.

182) İbn Kayyim, a.g.e., s. 34.

183) Alûsî, a.g.e., I/233; Elmalılı, a.g.e., I/275.

184) Ebu Hayyân, a.g.e., I/56; Alûsî, a.g.e., I/233.

185) a.g.e., Tekvin, II/8.

186) a.g.e., Tekvin, II/15.

187) Alûsî, a.g.e., I/233.

188) Alûsî, a.g.e., I/233.

189) Neccâr, a.g.e., s. 10.

A) İki Farklı Anlayışın Tenkiti

Biz burada da daha önce yaptığımıza paralel olarak kendimizden hiç bir şey katmadan delillere karşı tarafların birbirlerine verdikleri cevapları, yaptıkları itirazları sunmakla yetineceğiz. Çünkü bu iki grubun delillerinin tarafımızdan yorumlanması ve kritize edilmesi ayrı bir başlık altında incelenecektir. Tarafların değerlendirmelerini teker teker sunmadan önce birbirleri hakkındaki genel görüşlerine yer vermek yerinde bir hareket olacaktır.

Cennet-i huld olduğunu savunanlar, bu konunun gaybî bir mesele olmasından dolayı ancak ve ancak vahiyle bilinebileceğini, kendilerinin Kur'an ve sünnet çizgisinde hareket ettiklerini; kutsal metinlerden delil getirdiklerini ve delillerinin kuvvetli olduğunu ifade ederler. Ayrıca Âdem cenneti'nin semada ve cennetü'l-huld olduğu hususunda "**icma**"nın var olduğunu, "cumhur-u ulema"nın bu görüş üzerinde birleştiklerini ve kendilerinin de çoğunluğun görüşünü benimsediklerini söylerler. Yerde olduğunu savunanları da, çoğunluktan ayrılma, icmaya aykırı hareket etme, "**İsrailiyât**"tan delil getirme, mutezili ve kaderiyeci olmakla suçlarlar.

Yerde olduğunu savunanlar da kendilerinin de Kur'an ve sünneti birinci kaynak kabul ettiklerini, fakat konuyla ilgili Kur'an'da ve sünnette net bir açıklama olmadığını, bu hususta "icmâ"nın mümkün olamayacağını, ayrıca kendi delillerinin daha kuvvetli olduğunu ifade ederler. Gökte olduğunu savunanları çoğunluğun peşinden "gözü kapalı" gitmek, bu hususta icmâ olduğunu sanmakla suçlar, delillerinin yetersiz ve tutarsız olduğunu iddia ederler.

Gökte olduğunu savunanların göstermiş oldukları "**Kur'ân'da cennet kelimesi mutlak olarak geçtiğinde cennetü'l-huld olduğu anlaşılır.**" ve bunu destekler mahiyetteki "**Cennet kelimesinin evvelinde "lâm-ı tarif" bulununca ahd-i zihni için olacağından "müminlerin gönlünde yer eden cennet"i ifade eder.**" şeklindeki görüşleri, yerde olduğunu savunanlar tarafından şöyle tenkid edilmiştir: "Kur'an'da cennet kelimesi için genel geçer bir kaide imiş gibi yukarıdaki iki hükmü veriyorsunuz ama cennet kelimesi mutlak olarak zikredildiği halde Kur'an'da "bahçe" manasını ifade eden âyetlere de rastlamak mümkündür. Ayrıca başına her "elif-lâm" dahil olan kelimenin de ahiret cennetini ifade etmediğini görüyoruz. Mesala "Fe enbetnâ bihi cennâtin../Orada bahçeler bitirdik." (Kaf,50/9) âyetinde "**cennet**" kelimesi mutlak; "İnna belavnâhüm... ashabe'l-cenne/Bahçe sahiplerini denediğimiz gibi biz onları da denedik. (Kalem, 68/17)." âyetinde ise

* Bu bölümde daha önceki bölümün malzemesi kullanılıp onlar üzerinde durulacağından kaynakları tekrar vermeyeceğiz. Ayrıca bu bölüm içerisinde çokca kullanacağımızdan kısaltmak amacıyla "Hz. Âdem cenneti'nin dünya cenneti olduğu savunanlar" cümlesini "Yerde olduğu savunanlar" şeklinde; "Hz. Âdem cennetinin ahiret cenneti olduğunu savunanlar" cümlesini ise "Gökte olduğunu savunanlar" şeklinde ihtisar yoluna gittik.

"lâm-ı târifli kullanılmasına rağmen her ikisinde de "dünya bahçesi" manasına gelmektedir." Bu tenkidi yeterli bulmayan diğerleri meseleyi şöyle kapatırlar: "Lâm- târifli mutlak manada cennet kelimesinden, ahiret cenneti murad edilir. Bu cennetin dışında bir mana kastedildiğinde ise ya nekra veya izafet halinde gelir. Veyahut da ya siyak-sibaktan ya da o cennetin dışında bir cennet kastedildiğine dair bir karneden anlaşılır."

Yerde olduğunu savunanlar gökte olduğunu savunanların delil olarak gösterdikleri Hz.Âdem'in "**Sizi cennetten babanızın hatasından başka bir şey çıkar- madı.**" sözünü "Sizi dünya cennetinden benim o yasak ağaçtan yemem çıkarmadı mı? Siz gelmiş ahiret cennetine girmek için benden yardım istiyorsunuz." şeklinde yorumlayıp "Burada dünya cenneti olmasının aleyhine cennetül'l-huld olmasının ise lehine bir delin gösterebilir misiniz?" derler. Ayrıca Musâ (a.s.)'in, Âdem için sarfettiği "Sen bizi ve kendini cennetten çıkardın." sözünün de cennetül'l-huld'a delalet etmediğini aynı mantıkla reddederler.

Gökte olduğunu savunanlar, âyetlerde geçen "ihbidû/İnin" ifadesinin "yukarıdan aşağıya inme" manasına geldiğini söyleyerek buradaki inişin semâdan yere olduğunu iddia ederler. Buna karşılık yerde olduğunu savunanlar "İnin" kelimesinin "İhbidû mısran/Şehre inin" âyetini delil göstererek "bir yerden başka bir yere nakli"; veya "Yâ Nuhu'hibid bi selâmin.../Ey Nuh, gemiden in." âyetinden yola çıkarak da "yüksek bir yerden alçak bir yere inme"yi ifade ettiğini; dolayısıyla bunun yeryüzünün yüksek bir yerinden alçak bir yerine inme şeklinde rahatlıkla değerlendirebileceklerini söylerler.

Gökte olduğunu savunanların "Allah, Âdem cennetini cennetül-huld sıfatlarıyla nitelemiştir. Orada açlık, susuzluk, çıplaklık ve sıcaklık olmayacaktır. Bu durumda Âdem, cenneti, ahiret cenneti'dir." şeklindeki iddialarına karşılık yerde olduğunu savunanlar: "Bu sıfatlarla muttasıf olan cennetin, Âdem'in kendisinden indirildiği "yüksek dünya bahçesi" pekala olabilir? Buna engel nedir?" derler.

Ayrıca Âdem'in tevbe ederse cennete tekrar girebileceğini haber veren hadis için ise yerde olduğunu savunanlar; burada birinci girişin Âdem'in dünyadaki cennetine, ikinci girişin ise ahiret cennetine olacağı söylerler. Dolayısıyla hadisi: "İsyan ettiğim için beni dünyadaki bahçeden çıkardın. Tevbe edersem beni ahiret cennetine girdirir misin?" şeklinde tevîl ederler.

Gökte olduğunu savunanların, "Âdem hem dünyanın hem de kendisinin fani olduğunu biliyordu. Şayet girdiği cennet, dünyada olsaydı İblis'in: "Size ebedilik ağacını, bitmeyen mülkü göstereyim mi?" şeklindeki sözünün yalan olduğunu anlardı..." İfadelerine karşı yerde olduğunu savunanlar üç şekilde cevap verirler:

- Burada geçen "huld" kelimesinin, "ebedîlik" değil de " uzunca bir kalış"ı ifade ettiğini söyler ve Allah'ın bir müslümanı kasten öldüren kimse için "ebedi cehennemde kalma (huld)" cezasını verdiğini ifade eden âyeti (Nisa, 4/93) delil gösteriyorlar.

- "Âdem'in dünyanı fani olduğunu bilmesi imkansızdı. Çünkü O ilk insan ve ilk peygamberdi. Vahy Bilgisi ve peygamberlik ise kendisine girdiği cennetten yeryüzüne indikten sonra verilmiştir. Bu bilginin kaynağı ise bizzat Kur'an'ın "Hepiniz oradan inin, dedik. Size benden bir hidayet geldiği zaman..." ayetidir." derler.

- İblis, kendisine yeminlerle ebedilikten bahsedince Âdem nisanla mâlûl olmasından dolayı ömrünün fani olduğunu pekâla unutmuş olabilir.

"Âdem'in yerde yaratıldığında şüphe yoktur. Semaya da çıkarıldığına dair ne bir rivayet ne de bir nass vardır." diyen yerde olduğunu savunanlara diğerleri, Âdem'in tedricî olarak yaratıldığını anlatan rivayeti delil göstererek "Siz O'nun yeryüzünde mükemmel yaratıldığını nasıl söylersiniz? Yaratılışın tekamülü için semaya çıkarılmış olabilir. Yukarıdaki rivayet şöyledir: "Allah, Âdem'i 40 sabah cennetin kapısına çıkarmış, İblis de O'nun etrafında dönüp durmuş, Âdem'in tam olarak yaratılmadığını görünce Allah'a hitaben: "Ona beni musallat edersen O'nu helak edersin. O'nu bana musallat edersen O'nu isyana sürüklerim." demiştir. Üstelik yerde tam olarak yaratılmış olacağını da kabul etsek bile eğer Allah Âdem'i göğe çıkarmayı takdir etmişse buna hiç bir şey engel olamaz. Nitekim bunun örneklerini Hz. İsa ve Hz. Muhammad'de görmekteyiz." derler.

Diğerlerinin "Allah, ahiret cennetine girişin kıyamet günü olacağını haber vermiştir." şeklindeki delillerine karşılık gökte olduğunu savunanlar, "Giriş" mefhumu, "mutlak" ve "geçici" diye ikiye ayrılır. "Mutlak giriş", kıyamet koptuktan, hesaplar dürüldükten sonraki girişi ifade etmektedir ki bunda hiç bir ihtilaf yoktur. "Geçici giriş" ise kıyamet kopmadan önceki girişlere verilen isimdir." şeklinde bir çıkış yolu icad eder ve: "Hz Peygamber'in beden ve ruhuyla cennete girmesini "geçici giriş" e delil göstererek Hz. Âdem'in girişinin de geçici ikamet için olduğunu söylerler.

"Cennet ehli için uyku söz konusu değildir. Çünkü bu hususlarda bize gelen rivayetler mevcuttur." sözlerine gelince göktekiler bu tür rivayetlerin varlığını kabul ederler. "Ancak" derler, "uykusuzluk kıyamet günü ebedî cennete girişte geçerlidir. Daha önce girenler için böyle bir şey söz konusu değildir."

"Oraya girenler için ölüm söz konusu değildir. Orada ebebî kalacaklardır. Ayrıca oradan da çıkarılmayacaklardır. Cennetin nimetleri de ebedidir." diyenlere yerde olduğunu savunanlar, "Ölümsüzlük ve ebedilik kıyametten sonraki giriş için geçerlidir. Nimetlerin ebedî olması için de aynı şart aranır." şeklinde yukarıdaki mantığa karşı çıkarlar.

Yerde olduğunu savunanların **"Cennet-i huld temizdir, temizlerin yeridir. Buraya yalan, lağv, vesvese, isyan ve günah gibi kötü fiillerin ve melun şeytanın girmesi mümkün değildir. Bütün bunlar ayetlerle sabittir. Âdem'in girdiği cennette ise bu yasakların hepsi gerçekleşmiştir."** şeklindeki sözlerine karşılık diğerleri, "Cennetül-Huld için yukarıda söylediklerinizi kabul

ediyoruz. Ancak şeytanın girmesi, "ebedî bir kalış" değil de "geçici bir kalış" ifade etmektedir. Ayrıca cennete kapıdan normal olarak ya da yılanın karnında girmiştir. Şeytanın yalan ve vesvesesine gelince bunun gerçekleşmesi için şeytanın illa da cennete girmesi gerekmez; ya cennetin kapısından bu işi halletmiştir, ya da o ikisi semada şeytan ise yerde olduğu halde bu işi yapmıştır. Veyahut da vesveseyi direkt kalbine vermiştir." demekte iseler de yerde olduğunu savunanların karşılığı gayet sert ve alaycıdır: "Şeytanın yukarıda anlatılan şekillerde cennete girmesi, vesvesesini farklı şekillerde Âdem'e ulaştırması, insafli birisinin kabul edemeyeceği kadar gülünçtür. Ayrıca manasız bir zorlamadır."

Gökte olduğunu savunanlar, kendilerini bir itiraz olarak sunulan "**Cennet-i huld'un teklif yeri olmadığını, aksine bir nimet ve mükâfat yeri olduğu**" görüşünü iki şekilde cevaplarlar.

- *Cennet-i huld'a kıyamet günü girişten sonra "teklif" söz konusu değildir. Ancak dünyada iken geçici girişlerde mükellefiyetlerin olmadığına dair açık bir delil yoktur. Ama aksini isbat ettirecek deliller mevcuttur. Hz. Peygamberin "Cennet'e girdiğimde bir kadın gördüm, abdest alıyordu, Sen kimsin? dedim..." hadisi ilginç bir örnektir. Dolayısıyla Âdem'in yasak ağacı yememekle mükellef kılınması, şu halde mümkündür.*

- *Tekliften maksat, dünyadaki namaz, oruç, cihat gibi yapılması istenilen ameller değildir. Sadece bir ağaçtan yeme yasağıdır ki bu kadarlık bir şeyin cennetü'l-huld'da meydana gelmesinde -imtihan maksatlı olduğu için- bir beis yoktur. Hatta teklif bile sayılmayabilir.*

B) Bu İki Anlayışın Kritiği

Yukarıdaki ölümlerde Âdem cenneti'nin yeri hususunda aşağı yukarı tüm söylemleri yorumsuz olarak verdik. Dikkat edilirse Âdem cenneti hususunda iki temel görüş ortaya çıkmaktadır: Ya göktedir, veya yerededir. Gökte olduğunu söyleyenler arasında tamamen ferdi yaklaşımlarla cennet-i huld'un dışında başka yerler belirleyenler olmuşsa da genel yaklaşım, O'nun ebedî cennetin kendisi olmasıdır. Bu ferdi yaklaşımlar hem ahad yorum olmasından hem de elle tutulur bir delil sunamalarından bunlar hakkındaki yorumlarımızı görüşlerin geçtiği yerlerde açıkladık ve hiç bir şekilde tasvib edilemeyeceğini anlattık, Yerde olduğunu savunanlar için de aynı şey söz konusudur. Onlar da asgarî müşterekleri "cennetin yerde bulunması" meselesi olmasına rağmen dünyanın çeşitli yerlerini "Âdem cenneti" şeklinde belirledikleri gözden kaçmaz. Bir üçüncü görüş (tevakkuf-sukut) var ki O'nu da özel bir başlık altında daha sonra inceleyeceğiz.

Biz ilk önce birbirine rakip olan "**yerde olduğunu savunanlar**"la "**gökte olduğunu savunanlar**"ın görüşlerini desteklemek için ileri sürdükleri delillerin bir çoğunu çıplak olarak zikrettik. Daha sonraki bölümde ise bu iki tarafın atışmaları-

nı, delillerine verdikleri cevapları değerlendirmeye tabi tutacağız. Yalnız, sıraladıkları delilleri teker teker yorumlamağa geçmeden önce bu iki farklı çizginin genel bir değerlendirmesini yapalım.

Gökte olduğunu savunanlar, genel itibariyle Kur'an ve Sünnet'ten yola çıktıklarını, delillerinin Kur'anî olduğunu savunurlar. Ama öne sürdükleri delilleri, karine ve ipucu niteliğindedir. Âdem cennetinin, cennetü'l-huld olduğuna dair çok net bir delil ne Kur'an'dan ne de sünnet'ten gösteremezler.

Haddizatında bu görüştekiler, geleneksel bir yapıya sahiptirler. "İcma" zırhıyla korunan Âdem cenneti'nin cennetü'l-huld olduğu şeklindeki "genel kabul"u kayıtsız şartsız kabul eder ve başkalarına bunun isbatı için çırpınırlar. Ayrıca onların bu "yaygın kabul" için "icmâ" tabirini kullanmaları çok ilginç, aynı zamanda tutarsızdır. Çünkü; eğer "icma'yı hukûkî manada kullanıyorlarsa "Âdem cenneti'nin yeri" şerî bir hüküm değildir. Zira Usulculere göre icmanın şartlarından birisi de icmaya konu olan meselenin vucub, hurmet, cevaz gibi şerî hükmüne dair olmasıdır¹⁹⁰. Eğer "icma"yı ittifak manasına alıyorlarsa bu durumda gerek seleften gerekse haleften bu kadar farklı düşünceyi, yığın yığın ihtilafları nereye oturtacağız.?. Dolayısıyla bu meselede her iki açıdan da icmanın varlığı söz konusu olamaz.

Ayrıca bu görüntüde olanlar, gerçekten ilk kaynak olarak Kur'an ve sünneti kabul etmektedir. Ancak bu meselede net bir delil olmadığı için karinelere hareketle semada olduğunu isbata gayret etmektedirler. Açık bir nas olmadığı için de kimi zaman, deliller yetersiz kalmakta, bazen çelişmekte, bazen de aklın hayalin alamıyacağı zorlamalara kayılmaktadır. Ayrıca diğerlerini israiliyata dalmakla suçlarken kendileri de israiliyattan tamamen kurtulamamışlardır. Başka bir açıdan meseleyi değerlendirecek olursak Âdem cenneti'nin kendisiyle özdeşleştirilmek istendiği "ahiret cenneti" haddizatında "Şu anda yaratılmış mıdır, yoksa kıyamet koptuktan sonra mı yaratılacaktır? Veya şu an mevcutsa ölen insanlar içerisine giriyor mu? Yoksa kıyametin kopmasını mı bekliyorlar? Ayrıca şayet varsa şu anda nerede? Semada mı, yerin dibinde mi, yoksa bu ikisinin dışında bir yerde mi?" gibi soruları sordurtacak kadar kapalıyken Âdem cenneti nasıl onunla çakıştırılabilir? Ne Kur'an'dan ne de sünnetten net bir delil bulunmadığı, ayrıca semada olmadığı inkar edildiğinde küfre götürecek bir imanî mesele olmadığı halde yerini tesbit için bu kadar zorlanmaya ve kararlılığa gerek var mı? diye istifham-i inkârî kabilinden soruyoruz. Cevabı, sorunun içerisinde mevcut olmasına rağmen daha açık cevabı çalışmamızın son kısımlarında bulacaksınız.

Yerde olduğunu savunanlar ise diğerlerine karşı ortaya çıkmış reaksiyonik bir harektir. Bunlar, hem eskiden hem de şu anda azınlık konumunda kalan bir grubu temsil etmekte ve diğerlerinin simetriğinde semada olamayacağı hususunda

190) İcmanın ilgili şartı için bkz: Şaban Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, (Terc: İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara, 1990, s. 92.

bayağı radikal bir hava estirmektedirler. "Genel kabul"u tasvib etmemeleri, kendi ifadeleri ile "**körükörüne**" takip etmemeleri takdire şayan bir hadisedir. Gökte olduğunu savunanlar, geneide delil gösterme, onlar ise öne sürülen delilleri çürütme, çomak sokma ve itiraz etme makamında yer almaktadırlar. Ayrıca önemli bir nokta, karşı tarafın delillerini çürütme hususunda gösterdikleri çaba, ortaya çıkardıkları istifhamlar ve karşı-deliller -tamamı olması da- pek yabana atılan cinsten değildirlere. Ancak bu kadarı da onları haklı çıkarmaya yetmeyecektir. Çünkü bunların da çelişkiye düştükleri noktalar mevcuttur.

Ayrıca yerde olduğunu savunanların içine düştükleri en büyük yanlış bize göre, Tevrat ve İncil'i güvenilir kaynak kabul etmeleri ve göktekilerin iddia ettiği gibi israiliyata son derece dalmalarıdır. Dolayısıyla Tevrat'ın ortaya koyduğu fikirlerin isbatı gayreti içerisine girmişlerdir.

Bu kısa değerlendirmeden sonra delillerini kritize etmeğe çalışalım.

Gökte olduğunu savunanların "*Kur'ân'da mutlak manada cennet kullanılıncennetü'l-huld anlaşılır.*" şeklindeki görüşleri aslında "**geleneksel kabul**"un tefsirinden başka bir şey değildir. Ayrıca bu tez, gerçekte yeterli bir delil değildir. Çünkü Kur'ân'da mutlak olarak kullanıldığı halde sözlük manada bahçe manasının kasdedildiği yerlerde mevcuttur. (Kaf, 50/9; Kalem, 68/17). Kur'ân'da bu tür kullanımların olduğunu gören gökte olduğunu savunanların bazıları yukarıdaki görüşlerine şu ilaveyi yaparlar: "*Cennetü'l-huld'un dışında bir mana kasdedildiğinde ya nekra ya izafet halinde kullanılır. Yahutta başka bir mana kasdedildiğine dair bir karine bulunur.*" Tezin bu tamamlanmış şekliyle gökte olduğunu savunanların bu delilde haklı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Gökte olduğunu savunanların "elif-lâm" takısı ile ilgili görüşleri, yerde olduğunu savunanlardan daha kuvvetlidir. Çünkü Kur'ânda geçen "cennet" kelimeleri dikkatli bir şekilde incelendiği zaman birincilerin haklı olduğu müşâhede edilecektir.

Gökte olduğunu savunanların delil olarak getirdikleri "size cennetten babanızın günahından başka bir şey çıkarmadı" ve "Sen, bizi ve kendini cennetten çıkardın" hadislerinde zikredilen cennet lafzının cennetü'l-huld olduğuna dair net bir açıklık yoktur. Buradaki "cennet" lafzının dünyadaki bir bahçeye de semadaki cennete de delaleti uzak değildir. Birinci hadiste şefaate gelen insanlara Âdem (a.s.)'in "Sizi dünyadaki cenneten babanızın hatası çıkarmıştı. Siz nasıl ahiret cennetine girmek için benden şefaate isteyebilirsiniz?" demiş olabileceğini düşünmeğe bir engel var mıdır? Mûsâ hadisi için de durum pek farklı değildir. Buradaki cennet lafzının da dünyadaki cennet veya ahiretteki cennet olduğuna dair açık bir delil yoktur. Ayrıca bu ikisinden birini tercih ettirecek bir karine de maalesef mevcut değildir.

"İhbid" ifadesinde ise her iki grubun asgari müşteregi, "**yukarıdan aşağıya inme**"yi ifade etmesidir. Bu iniş, cennetü'l-huld'dan dünyaya olabileceği gibi dün-

yanın yüksek bir yerinden alçak bir yerine de olabilir. Aynı şekilde **açlık, susuzluk, çıplaklık ve sıcaklığın bulunmaması** da her iki taraf için düşünülebilir.

Âdem'in tevbe edip cennete tekrar geri döndürüleceğini haber veren hadislerde cennetül-huld olduğu görüşü ağır basmaktadır. Çünkü Âdem'in "**Tevbe edersem tekrar beni cennetine girdirir misin?**" şeklindeki sorusundaki "**tekrar**" ifadesi, Âdem'in girip çıktığı cennet ile Allah'tan girdirmesini istediği cennetin aynı yer olmasını gerektirmektedir ki bu da bizi cennetül'l-huld'a götürür. Yerdekilerin buradaki "**tekrar girişi**", "*tevbe edersem cennetül'l-huld'a girebilir miyim?*" şeklindeki yorumlamaları su götürür cintendir.

"Hz. Âdem'in gerek kendisinin gerekse dünyanın fani olduğunu bilmesinden dolayı şayet cenneti dünyada olsaydı şeytanın yalan söylediğini anlardı." iddialarına yerdekilerin üç şekilde cevap verdiklerini gördük. İblis'in yalanında geçen "**ebedilik ağacı**" ifadesinden "**huld**" kelimesinin "uzunca bir kalış"ı ifade etmesi, zorlama ve çok uzak bir yorumdur. Huldda aslı olan "**ebedilik**" manasıdır. Bu açıdan yerdekiler lehine bir sonuca varmak mümkün değildir. Âdem'in kendisinin ve dünyanın fani olduğunu bilmesine gelince bu, tartışılır. Çünkü Kur'an ayetleri ilahî bilginin kendisine cennetten yere indirildikten sonra verildiğine işaret etmektedir (Bakara, 2/38). Yalnız Allah'ın Âdem'e isimleri öğretmesi meselesinin cennette geçtiği ayetlerden anlaşılmaktadır. Bu öğretim işinde bu tür bilgilerin verilip verilmediği ise bizce meçhuldür. Üstelik ömrünün fani olduğunu bilip bilmediği tartışma konusu iken "fani olduğunu unutmamasını düşünmek" de tamamen yersizdir. Dikkat edilirse gökte olduğunu savunanların ileri sürdüğü bu istifham şeklindeki delillerin kritize edilmesinde yerde olduğunu savunanlar pek başarılı görünmemektedirler. Ortaya koydukları cevaplar spekülâtif ifade olmaktan öteye geçemiyor.

Âdem'in dünyada yaratılması konusunda "tam veya eksik yaratılma" ile net bir sonuca varmaları, gökte olduğunu savunanlar için güç görünmektedir. Üstelik tam yaratılmadığına dair rivayetin sıhhat derecesini de bilmiyoruz. Ama rivayetin muhtevası sahih hadisin sınırlarını zorlayacak niteliktedir. "Tam olarak yaratılmışsa bu durumda semaya çıkmasına engel yoktu. Allah dilerse bu gerçekleşebilir. Nitekim Hz. Peygamber ve İsa bunun en açık örnekleridir." diyorlar ama birileri de çıkar, "Hz. Peygamber ve İsa (a.s.)'in semaya çıktığına dair Kur'an'da nass var da Âdem'in çıktığına dair niye nass mevcut değil?" diye sorabilir. Üstelik bu iddia'nın tutarsız olduğu "tam ve eksik" ikilemine girilmesinden ve "şöyle olursa şöyle olur." şeklinde farazyeli öncüllerden hareket edilmesinden de açıkça görülmektedir.

Ayrıca gökte olduğunu savunanların "*Âdem'in Allah'tan isimleri öğrenirken meleklerle konuşması, gökte bulunduğunu göstermektedir. Meleklerin topluca yere inmesinden Âdem'in tek başına göğe çıkarılması daha makuldür.*" şeklindeki iddiaları ne derece doğru olabilir? Meleklerle konuşmak için Âdem'i göğe çıkarmanın manası var mı? Meleklerin yeryüzüne inmesine engel ne ki? Nitekim asr-ı saadette binlerce meleğin yeryüzüne indiğine dair rivayetler mevcuttur. İniş ve

çıkış nurdan yaratılan ve insandan çok daha hızlı hareket eden melekler için bir problem olmasa gerektir. Sonra, Âdem ile konuşan meleklerin sayısı da bizce malum değildir. Bu mükâlemeye tüm melekler mi yoksa temsilci heyeti mi katıldı burası da meçhul. İstifhamlardan örülü bu cevaplar, gökte olduğunu savunanları zor durumda bırakacağı kanaatindeyiz.

"**Cennete Giriş**" kıyamette olacağı ayetlerle kesin olarak açıklanmıştır. Gökte olduğunu savunanların cennete şeytanın, günahın girmesi gibi bir takım olumsuzlukları bertaraf edip Âdem'i cennet-i hulda sokmak ve bu cennetin gökte olduğunu isbatlamak için "**giriş'i**", "**mutlak giriş**", "**geçici giriş**" diye ayırmaları da bir zorlamadan başka bir şey değildir.

Âdem cennetinde uyku ve ölümün mevcut olup cennet-i huldda bu durumların olmamasını telif için ayrı "**mutlak-geçici**" can simidini kullanarak "Cennet-i hulda uyku ve ölüm olmaması" "**kıyamet sonrası ebedî giriş**"ten sonra geçerlidir." şeklindeki iddiaları da, "Kur'ân ve sünnet'te kıyametten önce geçici bir girişin olduğuna dair bir nas yoktur." cümlesiyle çürütülebilir

"*Cennetü'l-huld, temizdir ve temiz olanları barındırır.*" Bunu herkes kabul etmektedir. Âdem'i cennet-i hulda sokmuş olmak, başka bir ifade ile Âdem'in girdiği cennetin cennetü'l-huld olduğunu isbat etmek için; cennet-i hulda -geçici da olsayalının, isyanın, günahın ve melun şeytanın girmesi nasıl düşünülebilir? Şeytanın girmesi için "geçici giriş pasaportu"nu vermek veya cennete şeytanı yılanın karnında sokmak ne kadar akla uygundur? Ayrıca şeytanın verdiği iğva ve vesvesenin "temiz" olan cennetin dışına çıkarılması için "Cennetin kapısından yaptı, semanın dibinden gerçekleştirdi veya direkt kalbine vesvese verdi." şeklinde kargaşaya girmeye gerek var mı? bilmiyor ve bu tür ifadeler için de yerde olduğunu savunanların kullandığı "zorlama" vasıflamasından başka bir şeyi yakıştıramıyoruz. Şunu da ilave edelim ki yerde olduğunu savunanları israilî haberlerden delil getirmekle suçlayan gökte olduğunu savunanların, şeytanın girmesi ve vesvesenin verilmiş şekillerinde ileli sürdükleri tüm vecihler, İsrailiyât kaynaklıdır. Bu bir çelişki!

Cennetü'l-huldun teklif yeri olmaması meselesine gelince gerçekten Kur'ân cennet-i huld'u mükafat mahalli olarak vasıflayıp teklifi ondan nefyetmiştir. Gökte olduğunu savunanların giriş hususundaki ikili tasniften hareket ederek açıklamalarını başta kabul etmiyoruz. Çünkü ilk başta bu tasnif tamamen indî, faraziyeleli bir ayırmadır. Hiç bir delile dayanmamaktadır. Geçici girişin var olduğunu kabul edersek bu durumda hem lehlerinde cennette abdest alan hanımın ibadetini delil gösterip hem de cennetteki teklifler dünyadakine benzemez diyerek açık bir çelişki içerisine girerler. Bu da başka bir çelişki!

Buraya kadar iki tarafın delillerini gözden geçirdik. Delillerinin olumlu ve olumsuz taraflarını, zayıflarını, kuvvetlilerini gözler önüne serdik. Ve şunu gördük ki yerde olduğunu savunanların biraz daha baskın olduğu müşahade edilmekteyse de her ikisinin delilleri de "Burası, orasıdır." dedirtecek kadar kuvvetli değil, üstelik açık çe-

lişkiler göze çarpmaktadır. Delillerin kendi içlerinde durumu bu iken her grubun kendi delillerine bütüncül bir yaklaşımla bakıldığında bir çok meselenin sonradan ihdas edilen ikili bir sistem (mutlak ve geçici giriş) le halledilme yoluna gidildiği görülmür. Fakat ortaya konulan kriterin -bir nassa dayanmamasından dolayı- sağlamlığı kesin olarak ortaya konulamayınca varılan hükümler de havada kalmaktadır. Sonuç olarak her iki grubun da tercih ettirecek sağlam delilleri bulunmamaktadır. Şimdi üçüncü gruba biraz yer verelim.

3) Sükutü Tercih Edenler

Bu üçüncü ve son grubu temsil eden alimler, diğer iki tarafın delillerini inceledikten sonra bu husustaki düşüncelerini "Her iki grubun görüşleri de çelişkili ve yetersizdir. Bu hususta en doğru yol, "Âdem cenneti, şurasıdır." şeklinde yer tayin etmemek, Bu "görüş, en doğrusudur." diye kesip atmamaktır." şeklinde dile getirirler¹⁹¹.

Bu yolu tutanların sayısı parmakla gösterilecek kadar az olup başında müfessir Razi ile Alûsî gelmektedir. Aynı şekilde muasır kıssa yazarlarından Ahmet Behcet, Âdem Cenneti hakkındaki görüşleri sıraladıktan sonra beşinci görüş olarak "tevakuf-sükut"u sayar ve "Biz de bunu tercih ediyoruz." diyerek¹⁹² bu grupta yerini alır.

İsbat edecek her hangi bir tezleri olmadığından dolayısıyla küme küme deliller serdetmediklerinden en masrafsız grub bunlardır. Ayrıca doğruya en yakın olanlar da bunlardır.

DEĞERLENDİRME

Çalışmamız, işin başında "**cennet**" teriminin muhtevasında üçüncü bir mana olan "**Âdem Cenneti**" anlamının var olup olmaması ve bu cennetin yerinin tesbit edilip edilememesi tezleri üzerine kuruldu. Bu tezleri isbat sadedinde cennet teriminin filolojik ve etimolojik açıdan tahlili yapıldıktan sonra terimin Kur'ânî boyutu verildi ve çalışmamızın temelini teşkil eden "Âdem Cenneti" manasının varlığı kesin bir şekilde ortaya konuldu. Daha sonra asıl problemlili konu olan "**Âdem Cenneti'nin Yeri**" meselesi ele alınarak konunun tarihî süreç içerisindeki gelişimi ve yapılan tartışmalar bütün ayrıntılarıyla verildi. Tarih boyunca bu cennet için bazıları "*göktedir.*", bazıları "*yerdedir.*" derken azınlık bir grub da bu hususta "fikir yürütmeme"yi prensip edindiğinin altı çizildi. İlk iki grub görüşlerini isbat sadedinde bir çok delil ileri sürdükleri halde son grubun ise isbatlayacak bir meselesi olmadığından "*Susmak en doğru yoldur.*" diyerek kolayca işin içinden çıktıkları ortaya kondu.

Sonuçta gökte olduğunu savunanlarla yerde olduğunu savunanların delillerini inceleyerek birinin "genel kabulcü" olduğunu, diğerinin ise reaksiyonik bir tutum

191) Razi, a.g.e., 3/4; Alûsî, a.g.e., I/233.

192) Ahmet Behcet, *Enbiyauallah*, s. 40.

sergilediğini; her ne kadar yerde olduğunu savunanlar diğerlerine baskın gözüküyorlarsa da her ikisinin de delillerinin kimi yerde tutarsız, kimi yerde yetersiz, kimi yerde de çelişik olduğunu müşahede ettik. Bundan dolayı Âdem Cenneti hakkında ne -Kurtûbî gibi- bazı müteşeddid. gökte olduğunu savunanların "semadadır."; ne de "İbn Kuteybe gibi- aşırı yerde olduğunu savunanların "yerededir." şeklindeki kesin yargılarına katılma cesaretini kendimizde göremiyoruz.

Bize göre bu mesele doğruya en yakın olan görüş, üçüncü grubun görüşüdür: Sukut etmek...Fikir beyan etmemek... Başka bir ifade ile tevakkuf... Bu görüşü neden tercih ettiğimizi kısa olarak anlatmağa çalışarak konumuzu noktalayalım.

Âdem Cenneti'nin Yeri konusu tamamen gaybî bir meseledir. Gaybî bir meselede düsturumuz, "gaybî bilen" Yaratıcı kudrete O'nun gizli bilgisine muttali kıldığı elçisine müracaat etmektir. Bu konuda da bu iki mercinin kelamları durumunda olan Kur'ân Sünnet'e başvurulduğunda hem Kur'ân'ın hem de Sünnet'in bu hususta net bir açıklama yapmadığı görülecektir.

İslâm Alimlerinin âyet ve hadislerden elde ettikleri ipuçlarından hareketle sürmüş oldukları delillere gelince bunların Adem cennetinin yeri'nin net olarak belirlenmesi konusunda yetersiz ve çelişkili olduğunu ortaya koyduk.

Bunun yanısıra asıl can alıcı noktası bize göre şu üç noktada düğümlenmektedir.

1) Bu tür bir teferruatla uğraşmak, Kur'ân'ın uslûbuna aykırıdır. Kur'ân'ın en önemli özelliklerinden biri de bir hadiseyi veya bir kıssayı sunarken birinci plana vereceği mesajı almasıdır. Hadisenin teferruatı, olayın kahramanı, yeri; zamanı, diğer romansı ve hikâyemsi özellikleri onu pek ilgilendirmez. "Âdem Cenneti'nin yeri"ni tesbit hususunda da tavrı aynıdır. Âdem kıssasında anlatılan olaylarda birinci plana aldığı konular; imtihan, kulluk, pişmanlık ve tevbedir. Cennet, bu asıl konuları anlatabilmek için ihtiyaç nisbetinde kullanılmıştır. Onun için de hiç bir ayrıntıya yer verilmemiştir.

2) "Âdem Cenneti'nin Yeri"ni tesbit etmek bize iman ve amel açısından ne gibi pratik bir fayda sağlayacaktır? İman ve amel açısından pratik fayda sağlamayan şeylerle meşgul olmak, Kur'ân'ın ruhuna aykırı olan bir durumdur. Daha açık bir ifade ile Âdem Cenneti'nin Yeri'ni tesbit etmek hukukî açıdan pratiğe yönelik bir çalışma olmadığı gibi inkâr edildiğinde veya yer tesbit edilmediğinde insanı iman bakımından bir tehlikeye düşürülecek bir itikâdi boyutu da malesef yoktur.

3) Kur'ân ve Sünnette açık bir nass bulunmayan herhangi bir belirlemeğe gidilmeyince itikâdi-amelî açıdan hem bir kazanç sağlamayan ve de fikir yürütünce itikâdi bir tehlike arzetyen bu gaybî konuda her şeye rağmen "tayin etmeme"yi tercih etmek, en doğru hareket olacağı kanaatindeyiz.